

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra teologické a sociální etiky

Diplomová práce

**SPOR O CHARAKTER OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI
V ČESKÉM KONTEXTU**

Vedoucí práce: PhDr. Roman Míčka, Th.D.

Autor práce: Bc. Petr Štrejbar

Studijní obor: Etika v sociální práci, kombinovaná forma studia

Ročník: II.

2010

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

26. března 2010

Petr Štrejbar

Děkuji vedoucímu diplomové práce PhDr. Romanu Míčkovi, Th.D.
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD	6
1 TEORETICKÉ ZÁKLADY OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI	8
1.1 Základní koncepce	8
1.2 Současné koncepce	16
1.3 Pojem občanská společnost	21
2 VÝZNAM A PŘEDPOKLADY OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI ...	24
2.1 Funkce občanské společnosti	24
2.2 Modely občanské společnosti	26
2.3 Předpoklady občanské společnosti	27
2.4 Další aspekty občanské společnosti	31
3 HISTORIE OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI	34
3.1 Počátky české občanské společnosti	34
3.2 Občanská společnost v době první republiky	37
3.3 Občanská společnost v období totality	38
3.4 Česká občanská společnost v demokracii	42
4 AKTÉŘI SPORU A JEJICH NÁZORY O CHARAKTER OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI	47
4.1 Porovnání obou koncepcí	54
5 SOUČASNOST	57
5.1 Podmínky současné občanské společnosti	57
5.2 Nedostatky české občanské společnosti	64
5.3 Pozitiva české občanské společnosti	67
5.4 Příslušnost české občanské společnosti	71
5.5 Budoucnost české občanské společnosti	72

ZÁVĚR	75
Seznam literatury	79
Internetové zdroje	84
Abstrakt	87
Abstract	88

ÚVOD

Občanská společnost neodmyslitelně patří k existenci demokratické společnosti. V ní se občan účastní života společnosti, a realizuje svá přání a potřeby. O tom, jak má občanská společnost vypadat, jakou má mít formu a význam se však vedou spory.

V České republice je veden spor zejména mezi dvěma koncepcemi, které jsou reprezentovány bývalým a současným prezidentem, Václavem Havlem a Václavem Klausem. Existují samozřejmě další, u nás diskutovaná pojetí, tato jsou však nejvýznamnější, a to i díky postavení obou osobností v české společnosti, a protichůdnosti jejich pohledu na občanskou společnost. Proto chci porovnat názory obou mužů na funkci a význam občanské společnosti u nás, a také zjistit další souvislosti jejich pojetí.

Vedle tohoto cíle je pro posouzení tohoto sporu nezbytné odpovědět na další otázky, tedy co to občanská společnost vlastně je a jak se projevuje. Podstatnou otázkou je to, zda v České republice existuje občanská společnost, a pokud ano, jaký je její charakter a podoba. Záměrem této práce je na zmíněné otázky najít odpověď a přiblížit si spor o charakter české občanské společnosti. Těmto cílům je podřízena struktura této práce.

Nejdříve je zařazen přehled základních teorií občanské společnosti, včetně současných. Na jejich základě se pokusíme definovat samotný pojem občanská společnost. V následujících oddílech jsou popisovány různé modely občanské společnosti, její význam pro společnost, podmínky pro její rozvoj a další aspekty občanské společnosti umožňující co možná nejlépe vystihnout tuto problematiku.

Dále je přiblížena historie české občanské společnosti, protože její současná podoba z ní vychází, a to od počátků občanské společnosti v českých zemích, až po její vrchol v době první republiky a následný úpadek v období komunismu. Tento oddíl bude zakončen charakteristikou porevoluční občanské společnosti.

Následující kapitola je věnována názorům obou osobností z různých úhlů pohledu a vzájemným srovnáním jejich pojetí. V další části nebude opomenuta ani současná podoba občanské společnosti v České republice, a její charakteristiky

a souvislosti, ve kterých existuje. Budou také popsány silné a slabé stránky české občanské společnosti a její možné ohrožení i perspektivy. V závěru chci odpovědět na ústřední otázky, shrnout získané poznatky a porovnat s vymezeným cílem práce.

Tato práce vychází z literatury různých autorů, zabývajících se různými aspekty a souvislostmi občanské společnosti, ať už v monografiích nebo sbornících věnovaných dané problematice. Také jsou využity internetové zdroje dokreslující celkový obraz občanské společnosti, ať už se dotýkají její historie, aktuální situace nebo textů Václava Havla a Václava Klause. Právě některá díla obou hlavních protagonistů tvoří základní literaturu společně s dalšími, která vycházejí z české reality.

1 TEORETICKÉ ZÁKLADY OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Dříve, než se začneme zabývat občanskou společností v českém prostředí, musíme si přiblížit teoretické základy občanské společnosti, protože na ně česká diskuze navazuje.

V následující části chci přiblížit základní koncepce občanské společnosti, které mají nějaký dopad na české prostředí. Také vymezit pojem občanské společnosti na základě teoretických poznatků. Další oddíl bude věnován jejímu významu a dalším aspektům.

1.1 Základní koncepce

Základy občanské společnosti v Evropě byly položeny už v antických přímých demokraciích, kde se poprvé dostává do popředí občan. Výsada občanství se ovšem vztahuje na úzkou skupinu svobodných mužů, kteří rozhodují o směřování obce. První, kdo naplnil pojem občanská společnost obsahem politické společnosti, byl Cicero.¹ Jeho *societas civilis* se týkalo podmínek v civilizovaném politickém společenství.²

Ve středověku se však takové pojetí občanské společnosti vytratilo, i když podle Taylora „společenský a mocenský řád ve středověké Evropě v sobě obsahoval klíčové předpoklady, které připravovaly půdu pro vznik občanské společnosti v moderním slova smyslu,³ a zahrnoval ve své rozdrobenosti a rozdvojenosti světské a duchovní autority předpoklad občanské společnosti, protože se společnosti neidentifikovaly se svou politickou strukturou, lidé totiž patřili k různým cechům a byli poddaní různé šlechty. Křesťané nebyli jen poddaní, ale také členy dvou nezávislých společenství, světské a duchovní.

Díky modernizaci se ve 12. a 13. století rozvinulo tržní hospodářství, vznikla města jako svobodné obce svobodných měšťanů a svobodní rolníci kolonizovali

¹ Srov. MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 77.

² Srov. POVOLNÝ, M. *Civil Society, the State, and Political Culture*. [online].

³ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 78.

neobydlená místa. Existence těchto svobodných prvků „byla v katolické Evropě světovou výjimkou a základem evropské univerzality, její kultury a civilizace.“⁴ Dalším podněcovatelem občanské společnosti jsou různé cechy a bratrstva, které vznikaly už od 13 století, od 16. pak pod vlivem humanismu vznikají bratrstva věnující se umění a kultuře.

Novověká pojetí používala pojem občanská společnost jako „protiklad ke stavu jisté necivilizovanosti, která je vlastní hypotetickému přírodnímu stavu nebo despotickému způsobu vlády. Jejich opakem je stav, kdy jsou vztahy mezi občany upraveny právem a kdy převládá slušnost a občanské partnerství.“⁵ V takové společnosti vládou zákony, převládá městský způsob života, tržní prostředí produkuje osobní odpovědnost a svobodu, a kde probíhá aktivní občanský život.⁶

Dnešní chápání občanské společnosti ovlivňují zejména dvě myšlenkové tradice, které mají svůj původ na přelomu 17. a 18. století. Koncepce Johna Locka „zakládá ideu nepolitické dimenze společnosti.“⁷ Právo na život, svobodu a jmění patří člověku, ať žije ve společnosti nebo nikoliv. Tato práva jsou dána každému jedinci díky přirozenému zákonu v podobě nároků na společnost a staví ho tak nad společnost.

Základním lidským společenstvím je komunita, ve které platí přirozené právo dané od Boha. Tyto komunity pro spravování veřejných věcí zřizují vládu, kterou je možné svrhnout a zase ustanovit, pokud jedná špatně. Prvotní je tedy jedinec, pak komunita, která zřizuje vládu. Pro Locka je tedy občanská společnost životem společnosti a jedince s jeho právy na život, svobodu a jmění.⁸ Díky svému pojetí společnosti s výsadním postavením jedince je John Locke představitelem liberalismu.

Představitel druhého proudu, Charles Montesquieu, „definuje společnost politickou organizovaností, kde je ale tato organizovanost konstitučně rozptýlena mezi mnoho nezávislých zdrojů.“⁹ Ideální vláda má být neodvolatelná, nejlépe

⁴ TŘEŠTÍK, D. *Češi*, s. 27.

⁵ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 78.

⁶ Srov. tamtéž.

⁷ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 30.

⁸ Srov. tamtéž, s. 32 – 33.

⁹ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 79.

monarchistická, ale pokud není kontrolovatelná, směřuje k despotismu. Každá vláda má sklon zneužívat svou moc, pokud nenarazí na určitá omezení, která však nemohou být účinná, pokud neexistují nezávislé subjekty, jež jsou zakotveny v tomto systému a zároveň slouží k jeho obraně. Nezávislá tělesa mají sloužit k omezení moci centra, i proto je také oddělena moc výkonná, zákonodárná a soudní.

Principem republikánské vlády v tomto pojetí má být ctnost jako láska k zákonům a vlasti, spočívající v upřednostňování veřejného zájmu před vlastním. Taková láska je citem vedoucím k dobrým mravům, ale pokud v občanech zanikne, stane se takový stát kořistí několika jednotlivců. Občanská společnost je tady přirozeným strážcem vlády zákonů, zárukou rovnováhy mezi centrální mocí a poskytnutými právy, a zejména „intermediátorem mezi jednotlivcem a státem.“¹⁰

Pokud oba přístupy porovnáme, Montesquieovo pojetí je nakloněno starověkému pojetí politiky, jehož principem byla přítomnost společně sdílených občanských ctností. Všimá si zejména napětí mezi osobními právy, nezávislými městy a vládcem, mezi nimiž má být rovnováha, Locke klade důraz na společnost jako nepoliticky definovanou strukturu a církve jako nezávislou instituci.¹¹

Montesquieu se snaží o vyváženost moci, která má stát na hodnotách jako je čest a ctnost, kdežto Locke vidí jako podstatný nepolitický život obce, ve formě podnikání, a dalších práv a svobod jednotlivce. V prvním pojetí je občanská společnost morálně naplněný pojem kontroly moci, ve druhém je prostorem pro uplatnění občanů.

Müller podle obou základních přístupů vymezuje slabší a silnější pojetí občanské společnosti.¹² Občanská společnost chápána ve smyslu sdružení nezávislých na státní moci, a sloužící seberealizaci občanů, ne jako protipól moci, nýbrž jako zájmové sdružování, je slabší pojetí občanské společnosti.

Naopak v silnějším smyslu od občanské společnosti „očekáváme, že se společnost jako celek může sama strukturovat a koordinovat svoje jednání skrze

¹⁰ BROKL, L. *Občanská společnost a stát*, s. 49.

¹¹ Srov. MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 30 – 37.

¹² Srov. *tamtéž*, s. 28 – 29.

takové asociace, které jsou nezávislé na státní moci, přičemž souhrn a souhra těchto asociací může významně vymezovat a ohýbat chod státní moci.¹³

Na Západě v současnosti převládá slabší varianta, silnější pojetí občanské společnosti jako vlády občanů a konkurenci vlády dnes těžko najdeme, tvoří však významný hodnotový základ pro občanské společnosti.

Podobné rozlišení nabízí Charles Taylor, který říká, že „v minimálním smyslu občanská společnost existuje tam, kde nalezneme svobodné asociace, jež nejsou pod patronací státu. V silnějším smyslu existuje občanská společnost tam, kde se společnost jako celek může strukturovat a koordinovat své jednání skrze takové asociace, které jsou nezávislé na státní moci. V doplňkovém smyslu k druhému pojetí pak lze o občanské společnosti hovořit tam, kde souhra těchto asociací významně ovlivňuje chod státní moci.“¹⁴

Obě základní pozice spojil německý filozof Hegel, který občanskou společnost chápe jako široký „prostor mezi rodinou a státem,“¹⁵ kam patří rovněž ekonomická sféra. Z lockovské orientace převzal podstatnou roli samoregulující ekonomiky v občanské společnosti, ale důležité jsou i nezávislé korporace, ve kterých se zájmy jednotlivců mění v méně egoistický účel celku.

Občanská společnost zde představuje nástroj zprostředkování mezi rodinou a státem, označuje také sociálně ekonomické vztahy lidí, kde panují individuální a sobecké zájmy, ale je i určitým vývojovým stupněm mravnosti.¹⁶ Základním ztělesněním mravnosti je ovšem sféra státu, kde se uskutečňuje nejvyšší idea dobra, svobodná občanská společnost nemůže řídit společnost, protože vývoj uvnitř této společnosti je konfliktní.¹⁷ Takto pojatá občanská společnost je proto podřízena státu, a tvoří společně s rodinou jeho mravní kořen.

Na uvedená rozlišení navazuje Müllerův strukturálně-normativní koncept, který můžeme rozdělit na sociokulturní a redukcionistické pojetí.¹⁸

¹³ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 28.

¹⁴ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 82.

¹⁵ Tamtéž, s. 80.

¹⁶ Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 226 – 228.

¹⁷ Srov. tamtéž, s. 227.

¹⁸ Srov. MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 68 – 73.

Redukcionistický přístup, ve kterém se uplatňuje výhradně lockovský pohled, můžeme v zásadě rozlišit do dvou protichůdných směrů.¹⁹

Kapitalistický směr „vychází z představy autonomního trhu, který si vystačí jen s minimem politiky. V této verzi jde o známý požadavek minimální role státu jako nočního hlídače či pouhé policie.“²⁰ Je zde velký prostor pro jednotlivce a občanská společnost není potřebná. Levicový proud „vychází z tradiční marxistické představy kooperativní ekonomiky a bezkonfliktní společnosti, z možnosti regulace bez vzniku konfliktů, která bude umožněna odstraněním třídního konfliktu.“²¹

Sociokulturní koncept můžeme rozdělit na generalistický, maximalistický a minimalistický.²² Generalisté chtějí občanskou společnost garantovat společně „sdíleným morálním rámcem,“²³ patří k ní nejen veřejnost, ale i tržní hospodářství a odpovědná vláda, tedy všechny složky společnosti.

Pro maximalisty je občanská společnost vše mimo stát, patří do ní trh, politické strany, veřejné i soukromé asociace, tedy „jako nevládní (nestátní) sféru.“²⁴ Naopak minimalisté od občanské společnosti oddělují sféru ekonomiky a politiky, ale rovněž ostatní společenské sféry, které „neposkytují oporu pro vzájemnou solidaritu jednotlivých členů.“²⁵ Je tedy sférou společenské solidarity a „nositelku univerzálních a transcendentních hodnot, jako nadřazenou nad vyhrocené stranické spory.“²⁶ To, co maximalisté nazývají veřejnou sférou, to minimalisté považují za celou občanskou společnost.

Generalisté i maximalisté se domnívají, „že tržní hospodářství založené na soukromém vlastnictví a veřejná sféra vyznačující se dobrovolnou aktivitou jsou teoreticky komplementární a pragmaticky spřízněné, a poukazují na mnohé pojící články mezi trhem a veřejnou sférou, jež považují za dvě klíčové komponenty

¹⁹ Srov. MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 84.

²⁰ Tamtéž, s. 84.

²¹ Tamtéž.

²² Srov. tamtéž, s. 83 – 84.

²³ Tamtéž, s. 83.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž, s. 84.

²⁶ Tamtéž.

v jejich smyslu občanské společnosti.²⁷ Podle těchto pojetí je občanská společnost závislá na ekonomickém růstu, protože ten vyžaduje i kognitivní růst, což v důsledku vylučuje ideologický monopol.²⁸

Tyto základní přístupy, jsou základem dalších pojetí, na něž přímo navazuje česká diskuze, a proto je chci nyní rovněž přiblížit.

V republikánské tradici hraje v současnosti velkou roli komunitarismus, který kombinuje montesquiánské a hegelovské pojetí. Komunitarismus vychází ze stanovisek etiky ctností, která se prosazuje v posledních desetiletích 20. století. Tento směr se hlásí k decentralizaci společnosti a účasti jednotlivců na rozhodování. Klade také důraz na význam rodiny a lokálních společenství, chce překonat lhostejnost a navodit občanské ctnosti, tedy spolupráci, solidaritu a zájem o věci veřejné.²⁹ O těchto ctnostech se zde hovoří jako o sociálním kapitálu.

V další tradici, v neoliberalním přístupu je podstatná role trhu, který rozhoduje o tom, co je žádané, občanská společnost je jedním z mála nástrojů, který se může „svépomocně vyrovnat s ekonomickými a sociálními problémy společnosti.“³⁰ Tento koncept navazuje na Locka a Smithe, který hovoří o neviditelné ruce trhu, která určuje, co občané žádají a chtějí, občanská společnost je oddělena od státu. Trh má klíčovou roli společně s individualistickým jedincem.

Neoliberalistický model občanské společnosti odděluje veřejnou a soukromou sféru, kterou maximalizuje a odmítá snahy o nalezení společných hodnot. Organizace společnosti se řídí základními pravidly tzv. *modus vivendi*, které by měli jedinci přijmout, jen pokud je považují za svůj zájem, protože „základní hodnotou je individuální aktivita občanů.“³¹ Dočasná sdružení občanů jsou samozřejmě možná, pokud v nich členové nalézají své uplatnění.

²⁷ MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost*, s. 28.

²⁸ Srov. tamtéž, s. 30.

²⁹ Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 240.

³⁰ Tamtéž, s. 140.

³¹ Tamtéž, s. 150.

Podobným způsobem chápe občanskou společnost liberální model. Způsob formování identity jedince je ve vnitřní reflexi a posuzování svých potřeb, on je nositelem hodnotových systémů, které se mezi jedinci střetávají. Zásadním rozdílem mezi neoliberálním a liberálním pojetím občanské společnosti je skutečnost, že liberálové věnují asociativnímu životu společnosti velkou pozornost a považují ji za rovnocennou trhu.³² Tento směr se mimo klasických liberálů inspiruje také Montesquiueuem a Tocquevillem.

Právě Tocqueville je dalším významným teoretikem občanské společnosti, který chápe občanskou společnost jako arénu soukromých zájmů a místo ekonomické aktivity, jež je „součástí trojice stát – politická společnost – občanská společnost.“³³ Význam dobrovolného spolčování pro tohoto myslitele spočívá v povaze samovlády. Toto sdružování kolem vlastních zájmů je „jediný způsob, jak umocnit a zviditelnit své zájmy.“³⁴ Takové sdružování napomáhá vytvořit klima společnosti, které se odráží ve veřejném mínění, a je to to jediné, co legitimizuje vládu a umožňuje jí mít autoritu.³⁵ Občanská společnost je pro Tocquevilla také rezervoárem politických elit a školou demokracie.

K diskuzi o sociálních otázkách významně přispívá sociální učení katolické církve, ve kterém se hovoří o významu občanské společnosti. Tento koncept má i dnes význačnou roli, vzhledem ke svému vlivu a počtu svých příslušníků ve světě.

Poslání občanské společnosti lze najít už v encyklice *Quadragesimo anno* z roku 1931. Stát a společnost musí občanům a malým společenstvím poskytovat podporu a pomoc, ale ponechat jim svobodu: „To, co mohou jednotlivci provést z vlastní iniciativy a vlastním přičiněním, to se jim nemá brát z rukou a přenášet na společnost. Stejně tak je proti spravedlnosti, když se převádí na větší a vyšší společenství to, co mohou vykonat a dobře provést společenství menší a nižší.“³⁶

³² Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 180 – 182.

³³ RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 22.

³⁴ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 56.

³⁵ Srov. tamtéž, s. 57.

³⁶ *Quadragesimo anno* : *Encyklika Pia XI*, čl. 79.

Katolické učení také může zodpovědět otázku, zda má být ekonomický aspekt součástí občanské společnosti, která se má vyznačovat dobrovolným členstvím v některém společenství podle vlastního uvážení člověka, což například v oblastech velké nezaměstnanosti nelze. I v této sociální encyklice spadá materiální zabezpečení člověka do hospodářské oblasti, která je tak oddělena od ostatních.³⁷

Poslední sociální encyklika *Centesimus anno* z roku 1991 zdůrazňuje, že „kromě rodiny plní i jiné společenské skupiny významné úlohy a aktivizují specifické sítě solidarity. Tyto skupiny skutečně vyžívají v pravá společenství osob, ožívují společenské vztahy a brání odosobnění mas a jejich pádu do anonymity, což je v moderních společnostech bohužel častým jevem.“³⁸

Nověji se k občanské společnosti vyjadřuje česká katolická církev v dokumentu *Pokoj a dobro* z roku 2000. „Všechny tyto nestátní, občanské formy vedou k rozvinutějšímu a svobodnějšímu životu občanů a jen v těchto formách lze postupně překonat zbytnělé a málo funkční pozůstatky někdejšího totalitního státu. Jsme přesvědčeni, že v těchto organizacích, vytvářených občany spontánně, a tedy zdola, lze v jejich vzájemné komunikaci posilovat odpovědnost za hledání konsensu v základních otázkách společenského života. Občanská společnost, to je spousta druhů, poddruhů a tisíce konkrétních funkčních seskupení, ve kterých dobrovolně pracují lidé ve prospěch nejrůznějších aspektů obecného blaha. Jsme si vědomi, že základní podmínkou tvoření občanské společnosti není otázka finanční, ale vnitřní přesvědčení lidí, že lidské důstojnosti více odpovídá přebírání starostí o sebe a o druhé než pasivní očekávání pomoci odjinud.“³⁹

Nesmazatelnou stopu u nás zanechal Karel Marx, jehož myšlenky ještě i dnes mohou ovlivňovat diskuzi o občanské společnosti. Jeho koncept je odlišný od doposud uvedených pojetí. Podle něj je buržoazní občanská společnost místem třídního nepřátelství, v ideální společnosti překonané společenskou jednotou.⁴⁰

³⁷ Srov. *Quadragesimo anno* : Encyklika Pia XI, čl. 43.

³⁸ *Centesimus annus* : Encyklika Jana Pavla II., čl. 49.

³⁹ *Pokoj a dobro* : List k sociálním otázkám v České republice, čl. 30.

⁴⁰ Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 22.

Občanská společnost je Marxem míněna negativně jako „autonomní sféra ekonomických aktivit, odjímá ji však její morální rozměr a chápe ji jako nástroj třídní nadvlády a ekonomické dominance.“⁴¹ Italský revolucionář Gramsci doplňuje Marxe v tom, že vidí občanskou společnost „jako nástroj duchovní a kulturní hegemonie buržoazní společnosti, která občanskou společnost manipuluje pomocí nejrůznějších institucí, jako jsou vzdělání, média, církve nebo odbory, a vštěpuje lidem své vlastní hodnoty a přesvědčení.“⁴²

1.2 Současné koncepce

Nyní se dostáváme k současným pojetím občanské společnosti, které odrážejí dnešní chápání občanské společnosti. Jejich autoři také často nabízejí více koncepcí.

Chambers a Kopstein definují občanskou společnost s ohledem na vztah mezi ní a státem.⁴³ Asociativní pojetí je tam, kde občanská společnost stojí mimo stát, který ji nepodporuje, ani ona zde nehraje významnější roli. Převážně kritická funkce občanské společnosti se projevuje v nedemokratických zemích, tedy v situaci, v jaké byla v komunistických zemích. Partnerská společnost je tam, kde společnost podporuje stát, nebo přebírá některé jeho funkce. Za hranicemi států se občanská společnost stává globální společností.

Podle Kocky se lze setkat se třemi definicemi.⁴⁴ První je typem společenského jednání ve veřejné sféře projevující se autonomií jednotlivce a kolektivním uspořádáním. Druhý pohled ji vnímá jako prostor oddělený od hospodářství, státu a soukromé sféry a poslední je typem „uspořádání utopické společnosti, kde panují harmonické vztahy.“⁴⁵

⁴¹ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 80.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 122.

⁴⁴ Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 23.

⁴⁵ Tamtéž.

Český filozof Bělohradský rozlišuje tři koncepty občanské společnosti, podle významných historických tradic.⁴⁶ První je společnost řídicí se společenskou smlouvou, tedy zákony,⁴⁷ druhý je společenství nezávislých, konkurujících si vlastníků,⁴⁸ kteří se dohadují na trhu. Zde je nutné rozlišit *Gemeinschaft*, ve smyslu středověké pospolitosti, sestávající ze sítě osobních vztahů, řídicí se nepsanými pravidly a *Gesellschaft*, městskou společnost, řídicí se formálními pravidly, kde se „k sobě lidé mnohem méně cítili vázání mravními povinnostmi.“⁴⁹

Třetí Bělohradského význam je společnost komunikujících jedinců, emancipovaných od ekonomických zájmů a politické moci, hledajících konsenzus. Jejím předpokladem je „aktivní integrace jedince do společenství.“⁵⁰ Společně tato pojetí zahrnují celou společnost, a odrážejí hodnoty západní společnosti jako je svoboda pod zákonem, stát vlastníků a kolektivní konsenzus jako základ legitimního rozhodování politické moci.⁵¹

Alexander chápe občanskou společnost v několika historických fázích. První fází je občanská společnost jako civilizované společnosti středověkých měst, druhá se kryje s kapitalistickým pojetím, ve třetí se realizuje veřejnost v solidaritě s ostatními.⁵²

Podle vymezení občanské společnosti na základě etického a filozofického pohledu, který víceméně odpovídá Bělohradskému rozlišení, lze najít tři aspekty občanské společnosti.⁵³ Jednak je to třetí stav,⁵⁴ buržoazie jako vlastníci anebo společenství svobodných občanů ve smyslu politického národa. Pro první dva přístupy je „charakteristická příslušnost k tehdy nové vrstvě obyvatelstva.“⁵⁵

⁴⁶ Srov. BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*, s. 20 - 21.

⁴⁷ *Civil society* – historické pojetí převládající v anglicky mluvících zemích, viz neoliberální model.

⁴⁸ *Bürgerliche Gesellschaft* – měšťanská společnost, historické pojetí v německém prostředí.

⁴⁹ FUKUYAMA, F. *Velký rozvrat*, s. 20 – 21.

⁵⁰ BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*, s. 21.

⁵¹ Srov. tamtéž.

⁵² Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 135 – 139.

⁵³ Srov. BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*, s. 6.

⁵⁴ Na základě tradice, vedle duchovenstva a šlechty.

⁵⁵ BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*, s. 6.

Z těchto pohledů je zřejmé, že občanská společnost je produktem západní kultury, jeho hodnot a norem, jejím nositelem jsou od dob osvícenství střední vrstvy, tedy podnikatelé a zaměstnanci velkých organizací, prosazující své zájmy, můžeme ji také označit jako buržoazní.⁵⁶ To je nakonec „potvrzeno i členskou a zaměstnaneckou strukturou nevládních organizací i v dnešní České republice.“⁵⁷

Pokud zůstaneme v současném českém prostředí, lze podle Petra Pitharta občanskou společnost „charakterizovat jako společnost minus stát, tedy komplex společenských institucí, které překračují rodinné vztahy a současně je lze označit za nestátní.“⁵⁸

Občanská společnost je tedy „sumou sfér svobodného sdružování, sebeorganizování lidí, autonomních na státu. Patří sem univerzity, církve, místní samospráva, profesní samospráva, odbory, spolky, nadace, nevládní organizace, veřejnoprávní instituce. Žádný výčet nemůže být úplný, protože se liší od země k zemi.“⁵⁹

Pithart doplňuje, že „rozvinutá občanská společnost svým způsobem skutečně omezuje prostor pro působení politických stran a omezuje jejich rozpínavost. Činí tak tím, že rozšiřuje okruh otázek, které se nerozhodují výlučně nebo převážně v závislosti na výsledku voleb. ... Do prázdného prostoru mezi občanem, respektive rodinou a státem totiž buď vstoupí stát, čili politické strany, anebo občanská společnost.“⁶⁰

Rakušanová vidí občanskou společnost jako „oblast dobrovolného sdružování mimo sféry trhu, státu i soukromého života, v níž si uvědomujeme společnou provázanost našeho světa.“⁶¹

Východoevropský disent, jehož byl ten český součástí, chápal občanskou společnost jako formu antipolitiky, opozici vůči státu a jeho aparátu. Důraz byl

⁵⁶ Srov. MÁCHA, P. Netolerantní občanská společnost aneb občanská společnost ve světě rozmanitosti, s. 69 – 70.

⁵⁷ Tamtéž, s. 70.

⁵⁸ VILÍMEK, T. *Občanská společnost a její význam v období pražského jara* [online], s. 10.

⁵⁹ PITHART, P. *Občanská společnost v České republice v roce 2000* [online].

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 13.

kladen na etickou stránku jednání a autonomii jednání jedince.⁶² Dělení státu mezi nepřátelský stát a občanskou společnost by však mohlo mít své negativní stránky v tom, že občanská společnost usiluje jen o to, aby se stát nestaral o soukromí občanů, což by mohlo vést k atomizaci společnosti, na druhé straně silná kritika politiky ze strany společnosti může politický systém destabilizovat.⁶³

Významný filosof Habermas občanskou společnost chápe jako publikum soukromých osob, které se střetávají s veřejnou mocí o pravidla ve sféře směny zboží a společenské práce, jež „je ve sféře privatizované, ale má veřejný význam. Prostředek tohoto střetu je politický ve formě veřejného rozvažování.“⁶⁴ Společenským předpokladem občanské společnosti je liberalizovaný trh, společnost jím vedená je však bez panství, protože trh vládne. Proto je potřebné mít právní rámec, který kodifikuje řád svobodného trhu. Státní zásahy bez zákonného rámce jsou zavrženíhodné, protože jsou nepředvídatelné.

V občanské společnosti spontánně vznikají různé organizace a hnutí, předkládající problémy ze své privátní životní sféry.⁶⁵ Podle Habermase tvoří jádro občanské společnosti nestátní a „neekonomické svazky na dobrovolnickém základě, od církví, média, spolky, občanské iniciativy, až po profesní sdružení, politické strany a odbory.“⁶⁶ V takovém pojetí je podstatné prosazení zájmů menšin, které zde mohou získat prostor pro prosazení svých jinak opomíjených zájmů, jež mohou být manifestovány před politickou veřejností.

Na toto pojetí navazuje Lipset, který zdůrazňuje, že síť asociací a iniciativ může přemostovat hluboké konfliktní linie ve společnosti, i když občanská společnost konflikty sama vyvolávat umí.⁶⁷

Podle jednoho z nevlivnějších sociologů 20. století Pierra Bourdieu zastávají intelektuálové v rámci občanské společnosti specifickou roli tím, že legitimizují dominující skupiny, čímž zajišťují sociální smír. Občanskou společnost vidí jako

⁶² Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 25.

⁶³ Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 120.

⁶⁴ HABERMAS, J. *Strukturální přeměna veřejnosti*, s. 56.

⁶⁵ BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*, s. 27.

⁶⁶ Srov. tamtéž, s. 19.

⁶⁷ Srov. tamtéž.

„komunitu občanů, kteří se sdružují ve veřejném prostoru. Veřejný prostor je třeba odlišit od prostoru individuálních, rodinných, a přátelských sítí na straně jedné, a státu a trhu na straně druhé. Tento prostor se skládá ze zprostředkujících organizací a sdružení, které mají formální a právní základ, vlastní autonomii, a občané se do nich sdružují dobrovolně. Demokratické instituce na mnoha místech nesplnily očekávání občanů, což vyústilo v jejich neúčast ve veřejném životě.“⁶⁸

Podle Putnama jsou funkční politické instituce výsledkem kvality občanského prostředí, v němž hraje zásadní význam důvěra, která se uskutečňuje v rámci dobrovolného sdružování a socializaci v občanské společnosti.⁶⁹

Někteří autoři však oponují, že ani vyspělost dobrovolného sdružování není zárukou efektivní demokratické vlády, což může být potvrzeno příkladem předhitlerovského Německa, kde nástup nacismu „uskutečnil navzdory velmi bohatému spolkovému životu.“⁷⁰ nebo poválečného Československa, kde se naopak „bohatost spolkového života v českých zemích se nestala hradbou proti jeho nastolení, nýbrž se do značné míry stala prostředkem tohoto nastolení.“⁷¹ Tato domněnka znamená, že úroveň spolkového života přímo nesouvisí s kvalitou demokracie, protože neříká, jaké jsou důsledky takového sdružování pro veřejnou sféru a politiku.⁷²

Rozvinutost spolkového života sice svědčí o fungující demokracii, ale vztah mezi důvěrou a angažovaností mezi občany nebyl prokázán, „dobrovolné sdružování je spíše indikací než příčinou společenské důvěry.“⁷³

Na příkladu Itálie Putnam ukazuje, že ty oblasti, které nemají tradici občanské společnosti, jsou na tom hůře, než ty regiony, kde se občanská společnost rozvíjí od dob městských států. Tyto oblasti jsou také politicky

⁶⁸ STACHOVÁ, J. *Občanská společnost v regionech České republiky*. [online], s. 1 – 2.

⁶⁹ Srov. MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost*, s. 76.

⁷⁰ Tamtéž, s. 77.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Srov. tamtéž, s. 78.

⁷³ Tamtéž, s. 79.

stabilnější, takže Putnam může říci, že existuje „závislost mezi ekonomickou prosperitou, politickou stabilitou a občanskou společností.“⁷⁴

Občanská společnost se podle Kubika vyznačuje existencí transparentních skupin, které nejsou klientelistické a rozbíjející veřejnost, dále jsou založeny na demokratických principech, jsou tolerantní a operují v právním prostoru.⁷⁵ Pokud nemají tyto charakteristiky, nelze hovořit o tom, že takové organizace a sdružení vytváří občanskou společnost. Občanská společnost může demokratizovat společnost, pokud ovšem jsou asociace občanské společnosti silné, mohou se snažit ovlivnit vládu tak, aby vyhověla svým partikulárním zájmům a tak blokovat nebo prosazovat a rozhodovat v určitých věcech, přičemž může demokracii ohrozit.⁷⁶

Kubik definuje tři typy kombinací různých kritérií občanské společnosti, ale tak, jak se v současnosti pojem občanská společnost nejčastěji používá. Tedy jako soubor neziskových organizací, jako institucionální obrana proti libovůli státu nebo uspořádání společenských vztahů, které se formuje dobrovolně bez účasti státu a trhu.⁷⁷

1.3 Pojem občanská společnost

Nyní se pokusíme najít definici občanské společnosti, odpovídající současnému pojetí podle poznatků získaných v předchozí části i za pomoci rozboru tohoto pojmu.

Podle výše uvedených teorií je zřejmé, že občanskou společnost můžeme s různými autory charakterizovat různě. Navíc má takovou vlastnost, že je

⁷⁴ PEHE, J. *Vytunelovaná demokracie*, s. 72.

⁷⁵ Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 53.

⁷⁶ Srov. BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*, s. 51.

⁷⁷ Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 23-24.

polysémická, mající různé významy, ale i polymorfní, objevující se za naprosto odlišných forem.⁷⁸

Pokud se pokusíme různá pojetí sjednotit, můžeme občanskou společnost hledat v diskuzi mezi státem, veřejnou sférou tvořenou organizacemi a oblastí trhu, tedy „jako prostor mezi rodinou, státem a trhem, kde se lidé sdružují za účelem sledování svých zájmů.“⁷⁹ Toto sdružování občanů má být nezávislé na státu a vůči demokracii konstruktivní: „Patří sem jak formální a institucionalizované organizace a sdružení, tak neformální sdružení a skupiny.“⁸⁰

Pokud rozložíme pojem občanská společnost, pak slovo společnost můžeme vymezit „jako celek společenských jevů, vzájemné působení lidí nebo souhrn vztahů mezi lidmi.“⁸¹ Můžeme tedy říci, že společnost je založena na vztazích mezi lidmi v určitém prostoru, tedy státu, regionu nebo města.

Občanství lze charakterizovat jako příslušnost ke státu, zaručující jistá práva a povinnosti, v některých pojetích má i morální obsah jako odpovědnost ke společnosti. Občan, ať už si je toho vědom, či nikoliv, může ve svých právech měnit svůj životní prostor, tedy společnost, ovšem za podmínky dodržování daných povinností.

Pokud oba pojmy spojíme, můžeme říci, že v občanské společnosti jde o vztahy mezi lidmi uvnitř určité skupiny, v našem případě státu. Jedinec jako občan má právo utvářet svůj život ve spolupráci s jinými a ovlivňovat tak dění kolem sebe.

Definice říká, že v případě občanské společnosti jde o označení nepolitického aspektu společnosti, který se dnes „nejčastěji používá k označení institucí a jevů existujících mimo stát.“⁸²

Pokud shrneme výše uvedená hlediska, můžeme říci, že občanská společnost je sféra, kde občan hledá a naplňuje své vlastní zájmy společně s ostatními s vyloučením státu a trhu, protože ten je, jak je uvedeno u katolického pojetí

⁷⁸ Srov. MASLOWSKI, N. *Občanská společnost a její nepřítel*. [online].

⁷⁹ VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje*, s. 17.

⁸⁰ *Jak vypadá česká občanská společnost po 15 letech rozvoje* [online].

⁸¹ ŽALOUDEK, K. *Encyklopedie politiky*, s. 399.

⁸² Tamtéž, s. 285.

zařazen do hospodářské oblasti. Také zde chybí prvek dobrovolnosti, kterým by se měla občanská společnost vyznačovat. Každý si sice může vybrat své působení na trhu, ale jsou zde významné vnější vlivy, které dobrovolnost omezují nebo prakticky znemožňují.

2 VÝZNAM A PŘEDPOKLADY OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Úkolem této části je přiblížit význam a předpoklady občanské společnosti, a jejich částí, protože toto téma je často zásadním důvodem sporu o občanskou společnost.

V následujících oddílech jsou proto popsány funkce a modely občanské společnosti, její význam pro společnost, podmínky pro její rozvoj a další aspekty občanské společnosti umožňující co možná nejlépe vystihnout tuto problematiku v českém kontextu.

2.1 Funkce občanské společnosti

Z hlediska normativního pojetí občanské společnosti,⁸³ jsou její funkce – ochranná, legitimizační, participační a integrační, podle některých autorů nezbytné pro efektivní fungování demokracie.⁸⁴

Ochranná funkce spočívá v ochraně společnosti před rozpínavostí státní moci, „demokracie nevystačí s pouhou soutěží politických stran“⁸⁵ Pokud nejsou „strany něčím omezeny, mají tendenci expandovat, vytvářet si kartelové dohody a rozparcelovat si stát na vlastní domény, ideologizovat na první pohled nepolitické otázky, politizovat úřední správu nebo komunální problémy.“⁸⁶ Občanská společnost by tedy měla kontrolovat politickou moc, zvláště pokud má sklony tuto moc zneužívat.

Ve své legitimizační funkci „občanská společnost ve své nezávislosti a autonomii vytváří společenské zdroje politické moci, legitimizuje stát a jeho vládu.“⁸⁷ Vytváří totiž veřejné mínění, kde dochází k formulaci a selekci zájmů, priorit a hodnot.

⁸³ Toto hledisko má etický rozměr. Říká, jaká by měla občanská společnost být vzhledem k jejím cílům.

⁸⁴ Srov. MÜLLER, K. *Politická sociologie*, s. 92 – 95.

⁸⁵ Tamtéž, s. 93.

⁸⁶ Tamtéž, s. 92 – 93.

⁸⁷ Tamtéž, s. 93.

Významnou funkcí občanské společnosti je participační, která má „umožňovat efektivnější zapojení občanů do správy veřejných záležitostí, než jaké zajišťují etablované strany.“⁸⁸ Zde občan spoluovlivňuje věci veřejné a podílí se na řešení problémů, které svým charakterem přesahují polické řešení tak, že po prodiskutování dané problematiky v občanské společnosti následuje diskuze na úrovni politické. Participační funkce umožňuje občanům upozorňovat na možná nebezpečí, navrhopvat řešení a třeba jen krátkodobé zapojení do správy věcí veřejných, aniž by museli vstupovat do politických stran.⁸⁹

V integrační funkci „dochází k vytváření vztahů přináležitosti a loajality, tedy sociální i systémové integraci. Opakovaná účast na dění v občanské společnosti zprostředkovává zkušenost, že aby byl náš hlas slyšet a náš zájem zohledněn, potřebujeme se spojit s někým jiným. ... Díky tomu zde vzniká pocit přináležitosti ke konkrétnímu zájmovému společenství.“⁹⁰ V této funkci se tedy občané spojují za účelem společného prosazení svých zájmů. Nalézají tak společná témata, setkávají se a v konečném důsledku může být ve společnosti více důvěry a méně konfliktů.

Každá funkce občanské společnosti je inspirována jiným teoretickým směrem.⁹¹ Občanská společnost jako ochrana jednotlivce a skupiny před libovůlí státu je spojována se jménem Johna Locka. Občanská společnost jako přirozený strážce vlády zákonů, rovnováhy dělby moci a intermediátor, je autorstvím Charlese Montesquieua. Občanská společnost v podobě školy demokracie a rezervoáru neustálého obnovování politických elit, tedy legitimizační funkcí se spojuje se jménem Alexise de Tocquevillea. Integrační funkci jako zmírňování napětí a konfliktů ve společnosti zastupuje Lipset, participativní, ve které je občanská společnost veřejným prostorem a prostředkem demokratické sebereflexe společnosti zase Habermas.

⁸⁸ MÜLLER, K. *Politická sociologie*, s. 94.

⁸⁹ Srov. tamtéž.

⁹⁰ Tamtéž, s. 92 – 95.

⁹¹ Srov. tamtéž.

2.2 Modely občanské společnosti

Ve světě v současnosti existuje více modelů občanské společnosti.⁹² Je otázkou, jakým směrem se v České republice vydá, protože i tyto vzory ovlivňují českou diskuzi.

Ve Spojených státech se projevuje občanská společnost spíše ve formě sociálního kapitálu a samosprávné schopnosti společnosti. Za tímto pojetím stojí „americký protestantský individualismus sdružující se v bezpočet organizací.“⁹³ Taková občanská společnost přispívá ke stabilitě demokratických institucí, a protože zde neexistuje sociální stát jako například v Evropě, tak občanská společnost nahrazuje některé jeho funkce v podobě silného dobrovolnictví nebo velkého počtu neziskových organizací.

V Evropě je sféra občanské společnosti často protichůdná vůči státu, i když lze najít významné rozdíly. Aktivity místních komunit převládají ve Skandinávii, několik silných organizací na celostátní či regionální úrovni převládá v německy mluvících zemích. Dobrovolnictví je silné ve Velké Británii a silný vliv katolické církve převládá v jižních zemích.⁹⁴

V jihovýchodní Asii se tvář občanské společnosti podobá východoevropskému pojetí v době socialismu, kde jsou všechny aktivity kontrolovány režimem a disidenti bojují proti systému, což je dáno místními poměry v některých zemích jako je Čína nebo Barma. V Latinské Americe je občanská společnost spíše ve formě sociálních hnutí, protože latinsko-katolická tradice posiluje závislost na centralizovaných institucích a oslabuje tak občanský život.

V Africe ji místní myslitelé objevují v původních tradičních formách kmenových společností, v Indii je spojena se samosprávou a decentralizací a na blízkém východě se tento koncept neuchytil vůbec.⁹⁵

⁹² Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 56.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Srov. STULÍK, D. Stav občanské společnosti v zemích EU a možnosti jejího rozvoje v ČR po vstupu do EU, s. 44.

⁹⁵ Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 40.

Zjednodušeně se dá říci, že ve společnostech vzniklých na základě individualistických požadavků se rozvinuli ctnosti ve formě sociálního kapitálu, který má potenciál samosprávy společnosti více než ve státech založených na utopických systémech, jako Rusko nebo Čína, které postrádají zkušenost západního právního státu.⁹⁶

2.3 Předpoklady občanské společnosti

Jak je patrné, občanská společnost má svůj význam a může se rozvíjet především v podmínkách demokracie. Někteří autoři mají za to, že uplatňování občanských práv a „vlastní projevy občanské společnosti jsou měřítkem úrovně vyspělosti demokratické společnosti.“⁹⁷

Demokracie však není jen vertikálou moci, ale potřebuje horizontální vazby, opírající se o diskuzi a toleranci v podobě občanské společnosti, která ji má naplnit obsahem, tedy kvalitou, jíž však sama „občanská společnost vlastnit nemusí.“⁹⁸ Společnosti s vyvinutou občanskou společností mají mít mocenskou strukturu ve tvaru pyramidy, horizontální základna je vazbou důvěry mezi občany, vertikální jsou strany mířící k politické reprezentaci.⁹⁹

Občanská společnost může pomocí nezávislé veřejnosti vytvářet předpoklady a mechanismy ke kontrole státní moci, proto je nezbytné „vtažení veřejnosti do veřejné správy a procesu politického rozhodování v nejširším slova smyslu, a o vytváření institucionálních podmínek pro mnohvrstevnatou demokratickou participaci.“¹⁰⁰

Aby byla občanská společnost akceschopná, musí být důvěryhodná, a to nejen zvenku, ale i uvnitř. Takovou důvěru je možné získat v přístupových bodech, kde je občan konfrontován nejen s občanskou společností, ale také se

⁹⁶ Srov. FUKUYAMA, F. *Velký rozvrat*, s. 23.

⁹⁷ CHVÁLA, B. a kol. *Je Česká republika právním státem?*

⁹⁸ BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*, s. 35.

⁹⁹ Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 112.

¹⁰⁰ MÜLLER, K. *Politická sociologie*, s. 108.

státem.¹⁰¹ Podle Giddense dochází k udržování této víry v přístupových bodech.¹⁰² To jsou místa, kde dochází k setkání představitelů těchto systémů s občany. Pokud má občan v těchto bodech špatné zkušenosti, vede to ke ztrátě důvěry, a naopak, dobré zkušenosti ji posilují.

Důvěra v tyto systémy je nezbytná, protože pokud chybí, přestává být demokracie věrohodná. „Budování robustní občanské společnosti je ve všech postkomunistických společnostech otázkou oživení důvěry ve veřejné instituce a funkce, politické elity, stejně tak jako v životaschopnost nového politického a ekonomického řádu.”¹⁰³ Důvěra se vytváří také v rodině a způsobu, jakým „rodiče interpretují svět svým dětem, zda v termínech pesimismu a nedůvěry, či v termínech optimismu a důvěry, je ovlivněn institucemi.“¹⁰⁴

Selhání důvěry vede ke krizi společnosti, projevující se v rozpadu a dezintegraci pospolitosti, naopak víra ve stát motivuje občany ke konstruktivní činnosti společně s jeho strukturami.¹⁰⁵ Je prokázáno, že „kontakt s obecnými službami obecnou důvěru posiluje, zatímco častý kontakt se selektivními veřejnými službami, které testují míru potřeby občana, obecnou důvěru oslabuje.“¹⁰⁶ Tento fakt může být důsledkem toho, že závislost na sociálním státu vede k oslabování důvěry, kdežto materiální nezávislost a kontakty s obecnými službami, dbajícími na celkovou kvalitu prostředí, důvěru posiluje.¹⁰⁷

Občanská společnost tedy předpokládá občany aktivní, schopné převzít odpovědnost za svůj život a fungování společnosti, ale i vzepřít se tomu, s čím nesouhlasí. Občan nemá být konzumentem, ale aktivním tvůrcem společnosti, v níž žije. Třeštík dokonce říká, že občanská společnost nevznikne bez základního poznání, že za pokrok a blahobyt se „platí nasazením a rizikem jednotlivce, dobývajícím si takto svoji svobodu.“¹⁰⁸

¹⁰¹ Srov. MÜLLER, K. *Politická sociologie*, s. 110.

¹⁰² Srov. GIDDENS, A. *Důsledky modernity*, s. 79.

¹⁰³ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 207.

¹⁰⁴ MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost*, s. 80.

¹⁰⁵ Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 112.

¹⁰⁶ MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost*, s. 82.

¹⁰⁷ Srov. tamtéž.

¹⁰⁸ TŘEŠTÍK, D. *Češi*, s. 68.

Stát, který řídí veškeré jednání svých občanů, jim odebírá vlastní odpovědnost a vychovává k pasivitě, nemorálnosti a lhostejnosti.¹⁰⁹ Pouze otevřená společnost, ve které mají občané přístup k informacím, umožňuje definovat a poznávat povahu individuálních zájmů a udržovat pluralitu nezávislých názorů.

Někteří autoři považují za hlavní formy občanské společnosti trh a veřejnost jako nejdůležitější způsob, jak dosáhnout jednoty nebo koordinace mimo politickou oblast. Podle Smithe zájmy jednotlivců sice způsobují nerovnosti, ale ke všeobecnému prospěchu.¹¹⁰ Tato neviditelná ruka trhu definuje i sociální dimenzi života mimo rámec politiky.

Fukuyama ovšem tvrdí, že pouhé uplatnění trhu není ani nutnou, ani dostatečnou zárukou ekonomického úspěchu, a to na základě srovnávacího studia evropských, amerických a asijských společností.¹¹¹ Další podmínkou ekonomického úspěchu je vzájemná důvěra a ochota ke spolupráci, tedy sociální kapitál účastníků směny. Tento fakt dodává občanské společnosti svůj význam nejenom po ekonomické stránce. „Opakovaně je zjišťována souvislost mezi vyšší příjmů a HDP a občanskou participací, a to v tom smyslu, že vyšší hladina HDP a vyšší průměrný příjem indikují vyšší úroveň občanské participace.“¹¹² Samotný tržní mechanismus, jak ukazuje například Čína, nezaručuje společensky angažovanou občanskou kulturu ani pluralismus skupin.¹¹³

Veřejný prostor jako společný prostor, kde se setkávají členové společnosti ve společném zájmu a s podobnými cíli, a ve kterém se občané díky veřejnému mínění stávají suverénem a mohou „vyzývat zavedená tělesa systému, aby se k těmto cílům vyjadřovala,“¹¹⁴ je základní podmínkou existence občanské společnosti. Ve veřejném prostoru se občané setkávají jako jednotlivci, ale také ve svém členství ve spolcích a asociacích. Podle Giddense je mezi veřejným

¹⁰⁹ Srov. STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 112 – 113.

¹¹⁰ Srov. MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 45 – 48.

¹¹¹ Srov. POTŮČEK, M. *Nejen trh*, s. 82.

¹¹² STACHOVÁ, J. *Občanská společnost v regionech České republiky*. [online], s. 12-13.

¹¹³ Srov. GIDDENS, A. *Unikající svět*, s. 98.

¹¹⁴ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 52.

a soukromým občanský sektor, zahrnující rodinu a jiné neekonomické instituce, které „jsou arénou, kde se rozvíjí demokratické postoje,“¹¹⁵ včetně tolerance.

Institucionálním vyjádřením života občanské společnosti je občanský sektor, který tvoří neziskové organizace, kde se občané sdílející společné hodnoty a zájmy dobrovolně sdružují.¹¹⁶ Důležité je, zda se nezisková organizace stará pouze o zájmy svých členů nebo je orientována na pomoc druhým, protože pak přispívá k vyplnění systému horizontálními vztahy a rozvoji společnosti.

Občanský sektor má dvě základní určení.¹¹⁷ První je sociální, v němž si lidé volí vlastní formu spoluúčasti na veřejném životě v bezprostředních vztazích buď v servisní funkci, tedy výkonu služeb nebo participační jako aktivní podílení na fungování společnosti. Druhým určením je politický aspekt občanské společnosti, který plní roli tlumočnicků požadavků občanů, a rozvíjí politickou kulturu společnosti. Občanský sektor tak může rozvíjet demokracii, protože nabízí další možnost pro artikulaci názorů a posilování plurality.

Musíme ovšem rozlišovat politický vliv občanské společnosti a poslání politických stran. Politické strany jsou „víceméně organizovaná dobrovolná seskupení, která vyvíjejí víceméně stálou činnost, a ve jménu jistého pojetí obecného společenského zájmu se ucházejí o to, aby sama nebo v koalici převzala funkce vlády.“¹¹⁸ Občanská sdružení se neucházejí o přízeň voličů, ale i zde je přítomen aspekt moci, který se nerealizuje ve volbách, ale má charakter „měkké síly, kterou Joseph Nye popsal jako schopnost dosáhnout cílů tím, že získáme ostatní na svoji stranu.“¹¹⁹ Současná občanská společnost se snaží disponovat „důvěrou veřejnosti, schopností konstruovat alternativní verze reality, artikulovat veřejný zájem a horizontálním síťovým uspořádáním.“¹²⁰ Právě aspekt volitelnosti politických stran a nevolitelnosti občanských sdružení hraje důležitou roli ve sporu o občanskou společnost v České republice.

¹¹⁵ GIDDENS, A. *Unikající svět*, s. 98.

¹¹⁶ Srov. POTŮČEK, M. *Nejen trh*, s. 52.

¹¹⁷ Srov. tamtéž, s. 54 – 55.

¹¹⁸ NOVÁK, M. *Strany a stranické systémy v éře globalizace* [online].

¹¹⁹ BĚLOHOUBEK, I. *Globální občanská společnost: média, síť a měkká síla* [online], s. 3.

¹²⁰ Tamtéž, s. 4.

2.5 Další aspekty občanské společnosti

Sporným bodem je nezávislost občanského sektoru a způsob, jakým dosahuje svých cílů. Někdy požadovaná mnohost občanských sdružení nemusí být jen pozitivem, některé skupiny totiž vytvářejí antagonismy nebo sektářství. Zájmy, pro které se občané sdružují, nemusí být vždy v souladu se zákony, extrémním případem nikým nekontrolovatelného a protizákonného sdružení je například italská mafie nebo u nás nacionalistické organizace.

Ani přítomnost velkého počtu sdružení tak nemusí znamenat přítomnost důvěry, a to že ji občanská společnost vytváří, protože ona ji může spíše indikovat, nežli vytvářet, různost občanské sféry na ni může jen ukazovat.¹²¹

Problémem je také korporativismus, upevňující vzájemnou závislost mezi státem a neziskovými organizacemi a umrtvující občanskou společnost, spíše, než by ji posilovala.

Někteří autoři zdůrazňují roli občanských sdružení jako celé občanské společnosti, což je ovšem omyl. „Ačkoliv ve skutečnosti jsou pouze špičkou ledovce občanské společnosti, velice často bývají chybně ztotožňovány s celou občanskou společností.“¹²²

Zdrojem ohrožení občanské společnosti může být globální ekonomika v rychlosti, v jaké přesunuje kapitál, může přinést bohatství, i chudobu a nezaměstnanost, a likvidaci střední třídy, jejíž existence je pro občanskou společnost zásadní.¹²³

V občanské společnosti mohou být řešeny konflikty: „zájmový konflikt může být řešen buď v rámci samoregulačních schopností občanské společnosti nebo v rámci principu legality.“¹²⁴ Občanská společnost, ve formě sítě občanských sdružení a iniciativ, může být zpětnou vazbou mezi státem a jedinci, ale také tlumičem politických otřesů, kdy občanské vazby mohou stabilizovat

¹²¹ Srov. MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost*, s. 79.

¹²² STALKER, P., DE ALCÁNTARA, C. *Civil society and service delivery*, s. 93.

¹²³ Srov. MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 169 – 171.

¹²⁴ Tamtéž, s. 59.

demokratický systém.¹²⁵ Sama je totiž arénou organizovaných skupinových zájmů. „Standardním prostředníkem mezi sociálními rozpory, tedy občanskou společností a politickým rozhodováním na vládní úrovni, jsou pak politické strany.“¹²⁶

Přínos občanské společnosti nespočívá jen v existenci občanských aktivit, ale ve své kvalitě, kterou lze charakterizovat jako občanskou angažovanost, zajímající se o věci veřejné. Nezáměr o věci veřejné plodí favoritismus, korupci a „prostředí založené na stranických či personálních vztazích.“¹²⁷ Platí, že „čím méně naléhavých problémů je občanská společnost schopna řešit sama prostřednictvím aktivní účasti svých členů, tím více musí zasahovat stát.“¹²⁸

Hypotéza heterogenity říká, že „ve společnostech, kde existují silné náboženské, etnické nebo jiné menšiny, není stát schopen zajišťovat všechny služby, na jeho místo nastupuje právě občanský sektor,“¹²⁹ a mezi státem a neziskovými organizacemi panuje boj o vliv. Opakem této situace je hypotéza vzájemné závislosti státu a organizací, které dobrovolně spolupracují, protože neziskové organizace reagují pružněji a dříve, než vláda uchopí celou problematiku nebo tam, kde vláda nechce nebo nemůže zasahovat.

Stát může použít poznatky těchto organizací a podat jim pomocnou ruku tam, kde je nezisková sféra slabá. Negativním důsledkem této spolupráce může být růst výloh vlády a umělý nárůst neziskového sektoru. Může se stát, že struktury státu kooptují neziskový sektor, ze kterého se stanou kvazi státní agentury a napomáhají mu tak k jeho dalšímu pronikání do společnosti.¹³⁰ Bez aktivní občanské společnosti má ovšem stát tendenci zvyšovat svou moc nad stále více aspekty lidského života.

„Skutečná občanská společnost nevzniká a není udržována sledováním nějakého ideálního konceptu obecného dobra, ale respektováním formálních pravidel v prosazování a střetávání každodenních zájmů. Není řádem dobra, ale

¹²⁵ Srov. PEHE, J. *Vytunelovaná demokracie*, s. 39 – 40.

¹²⁶ KLÍMA, M. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*, s. 65.

¹²⁷ PEHE, J. *Vytunelovaná demokracie*, s. 78.

¹²⁸ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 100.

¹²⁹ STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti*, s. 119.

¹³⁰ Srov. tamtéž, s. 120.

řádem procedurální slušnosti a zdvořilosti.¹³¹ Patří sem ale i egoismus, individualismus a naplňování soukromých cílů.

Zásadním problémem chápání občanské společnosti je v záměně jejího silnějšího a slabšího pojetí. Právě ve slabším pojetí občanské společnosti se v dobrovolných aktivitách bez nároku na státní rozpočet projevuje altruismus, cit i láska. Naopak silnější pojetí je sférou rozumu a konkurencí vlády.¹³² Jde tedy o rozum na jedné straně a cit na druhé. Aktivity slabšího pojetí nemohou suplovat politickou sféru, jako by hasiči mohli bránit státu zneužívat politickou moc. V tomto bodě dochází k nedorozumění a záměnám.

Závěrem této kapitoly lze říci, že občanská společnost se vyznačuje „nezávislou samoregulací společnosti, jejíž jednotlivé části se dobrovolně zapojují do veřejné činnosti, aby uspokojovaly individuální, skupinové či veřejné zájmy v rámci právně definovaného vztahu mezi státem a společností.“¹³³ Prosazuje se díky sociálním interakcím a vytváří příležitost pro občany a vyjádření jejich zájmů a potřeb. Pro tyto interakce je nutný právní rámec, vymezující podmínky vztahu státu a společnosti, a sociální aktéry, kteří se budou veřejně angažovat.¹³⁴

¹³¹ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 89 – 90.

¹³² Srov. ŽÁK, V. Ke stavu české občanské společnosti po listopadu 1989, s. 142.

¹³³ POTUČEK, M. *Nejen trh*, s. 51.

¹³⁴ Srov. tamtéž.

3 HISTORIE OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI U NÁS

Podoba naší občanské společnosti je do značné míry ovlivněna minulostí, lze říci, že z ní přímo vychází. Na českou společnost má asi nejvýraznější vliv doba nesvobody, ve které byla většina obyvatel nucena žít, ale také starší období našich dějin.

Od první poloviny 19. století do konce první republiky totiž vznikla moderní občanská liberální společnost, která dala české občanské společnosti její základní kulturně-civilizační předpoklady a charakteristiky, ale její základy byly položeny mnohem dřív a navazovaly na starší evropskou tradici.¹³⁵

3.1 Počátky české občanské společnosti

K položení základů občanské společnosti došlo u nás během 18. století. „Přechod k občanské společnosti však neproběhl rozpuštěním hierarchie, ale naopak, neobyčejným posílením centra. Stavovská společnost ... se postupně měnila v absolutistický stát, v němž centrum hrálo dominantní roli. Vládce svěruje správu země vlastní byrokracii, vzniká centralizovaná armáda.“¹³⁶ Občanská společnost se tak zpočátku opírala o střední vrstvu, kterou tvořili úředníci.

V českých zemích se samotná občanská společnost začala rodit na počátku 19. století, kdy došlo k založení institucí, které se staly základem pozdějšího veřejného života české společnosti, stejně jako otevřený přístup tehdejšího Rakouska k soukromým iniciativám v průmyslu, zemědělství, vědě, osvětě a umění.¹³⁷

V polovině 19. století vstupuje proces emancipace do stádia masového hnutí, založený na národním základě. Občanská společnost však u nás vznikla za

¹³⁵ Srov. MÜLLER, K. Česká občanská společnost : Předpoklady a problémy, s. 234.

¹³⁶ ŽÁK, V. Ke stavu české občanské společnosti po listopadu 1989, s. 140.

¹³⁷ Srov. JIRÁSEK, Z. Historické kořeny česko občanské společnosti, s. 103; Srov. MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 114.

podmínek nedostatečné identifikace s rakouským státem a jeho silným byrokratickým aparátem, který potíral měšťanstvo a brzdil podnikání.

Agrární charakter české společnosti a absence silného měšťanstva stála za nedostatečnou modernizací a liberalizací, které byly prováděny shora a za pomoci sebevědomého úřednictva.¹³⁸ Na pozadí všech politických snah ovšem byla národní jednota.

Česká společnost nepřijala osvícenský rozum a „opřela se o umělý německý koncept národní mytologie.“¹³⁹ Česká veřejnost té doby žila sporem o smysl českých dějin, zápasem protestantismu a katolictví, víry ve spásonosnou politiku, upnutí se na různé otce národa, a snahou zdůvodňovat a ospravedlňovat se výlučně jen dějinami. To vše mělo za následek demokratizaci české společnosti mimo oficiální struktury, politiku pasivního odporu a neodpovědnosti vůči státu.¹⁴⁰

V českých zemích došlo za Rakouska ke vzniku dvou konkurujících si národností. Díky tomu došlo k nacionalizaci trhu, nedostatku smyslu pro zájmový konflikt a názorový pluralismus.¹⁴¹ Také hospodářská emancipace české společnosti se vyznačovala ekonomickým nacionalismem a hospodářským protekcionismem uvnitř rakouského státu, což ohrožovalo jednotu hospodářství českých zemí.¹⁴²

Česko německý spor způsobil, že se česká společnost sice emancipovala národně, ale nikoliv liberálně, jinými slovy, lidská svoboda prohrála s nacionalismem.¹⁴³ Řešení národního sporu v českých zemích se demokratickou cestou zdálo nemožné, menšina v obou zemských sněmech, ať už byla česká nebo německá, se bránila kompromisu a radikalizovala se, neboť existovala oprávněná obava z podrobení většině. Česko německé dohody bylo dosaženo pouze v moravském zemském sněmu v roce 1905, ale jen proto, že zde německá většina neměla strach o svoje postavení, které bylo založeno na průmyslové nadvládě a naprosté převaze ve větších městech.

¹³⁸ Srov. MÜLLER, K. *Politická sociologie*, s. 180 – 181.

¹³⁹ TŘEŠTÍK, D. *Češi*, s. 28.

¹⁴⁰ Srov. MÜLLER, K. *Česká občanská společnost : Předpoklady a problémy*, s. 237 – 238.

¹⁴¹ Srov. tamtéž, s. 242.

¹⁴² Srov. tamtéž, s. 238 - 239.

¹⁴³ Srov. MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 138.

Podíl na konfliktní existenci obou národů měla zpočátku jen německá, později i česká propaganda *svůj k svému*, což vedlo například k tomu, že ve smíšených oblastech přijímali němečtí majitelé podniků raději německé než české zaměstnance.¹⁴⁴ Problém byl i v 30 % podílu českého kapitálu na nynějším českém území, což však bylo v kontrastu s národnostním profilem obyvatelstva.

K podobě české občanské společnosti v rakouském období přispěla i oficiální konzervativní politika, která na úkor liberálního měšťanstva ponechávala feudální tradice, což zbrzdilo rozvoj podnikání a tržních mechanismů, a také fakt, že se aristokracie a katolická církev na rozdíl od ostatních středoevropských zemí neztotožňovaly s národními požadavky, „což ještě umocnilo nekritičnost české společnosti v absolutizaci národních hodnot.“¹⁴⁵ Všechny tyto aspekty stojí za „ideologickou a antiliberální českou společností.“¹⁴⁶

Zatímco společnosti západní Evropy se emancipovaly od státu, česká společnost se emancipovala proti státu na národním principu, který ji spojoval ne jako celek svobodných občanů, ale jako blok, který bránil rozvíjení prostředí názorové a zájmové plurality.¹⁴⁷ Tradice liberalismu tak vzhledem k počátkům moderních českých dějin sice chybí, nicméně tradice svobodného myšlení existuje.

3.2 Občanská společnost v době první republiky

Nedostatečná identifikace s rakouským státem se „v podmínkách první republiky změnila do podoby zespolečnění státu prostřednictvím politických stran.“¹⁴⁸ Došlo k závislosti na státu, nekritičnosti a nedostatku občanské sebedůvěry: „klíčové organizace, které tvořily neziskový sektor první republiky, jako například Liga proti TBC, Masarykova akademie práce, Dělnická akademie,

¹⁴⁴ Srov. MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 155.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 172.

¹⁴⁶ TŘEŠTÍK, D. *Češi*, s. 28.

¹⁴⁷ Srov. MÜLLER, K. *Česká občanská společnost : Předpoklady a problémy*, s. 240 – 241.

¹⁴⁸ Srov. tamtéž, s. 242.

jsou sice prostátní, ale rozvíjejí se nestátními prostředky, a jsou prodlouženou rukou Masarykova budování státu.“¹⁴⁹

„Občanská společnost se v meziválečném Československu značně zpolitizovala. Politické strany občanskou společnost svým způsobem erodovaly, a tím si je přivázaly k sobě. Některé důležité prvky občanské společnosti tím přišly o svůj definiční znak: o autonomii vůči státu.“¹⁵⁰

Spolky byly národnostně rozděleny, politizovány a napojeny na politické strany, a ty zase spojeny se státem. Tímto způsobem byly vytvářeny uzavřené státní a společenské články, které zahrnovaly celé spektrum společenských potřeb, tento systém by se dal nazvat korporativním pluralismem.¹⁵¹

Důvodem tohoto stavu byla skutečnost, že neexistovalo klasické demokratické střídání vlád, byly tvořeny stále stejné koalice, protože jeden pól politického spektra tvořily autonomní strany národních menšin, druhý komunisté se svými bolševickými vzory. Situace předválečné republiky tedy byla komplikovaná nejen menšinami a mezinárodní situací, ale také politickou poddaností a závislostí na státu.

Nebyla to však jenom negativa, čím by se dala charakterizovat meziválečná občanská společnost. Třeštík si všímá toho, že československá společnost byla nejen ve střední Evropě výjimečná a podobná ve čtyřech z pěti rysů, americké.¹⁵² Podobnost spočívala zejména ve vytvoření českého národa zformováním středního stavu zespoda, zvládnutím kapitalistické modernizace, a to na rozdíl od většiny sousedních agrárních nebo polofeudálních společností té doby. Česká společnost byla také bez vlastního náboženství a silné šlechty, demokracii se učila v obecních zastupitelstvech za dob Rakouska. Výsledkem byl „český sen, osudem národa nebylo mít ideologii, ale být ideologií demokratickou, rovnostářskou a protiautoritářskou.“¹⁵³

¹⁴⁹ MASLOWSKI, N. *Občanská společnost a její nepřítel*. [online].

¹⁵⁰ PITHART, P. *Občanská společnost v České republice v roce 2000* [online].

¹⁵¹ Srov. MÜLLER, K. *Politická sociologie*, s. 185.

¹⁵² Srov. TŘEŠTÍK, D. *Češi*, s. 103.

¹⁵³ Tamtéž.

3.3 Občanská společnost v období totality

Český sen však skončil po dvaceti letech, po mnichovském diktátu vznikla půlroční druhá republika, která už vykazovala určité totalitarizující tendence, všechny politické strany byly sloučeny, společnost se začala uzavírat a vykazovat negativní směřování.¹⁵⁴

Ani v době okupace se česká společnost příliš aktivně neprojevovala, odboj byl slabý, často importovaný z ciziny, čeští dělníci byli jedni z nejproduktivnějších v obsazeném prostoru.¹⁵⁵

Po osvobození v roce 1945 však nedošlo k obnovení všech principů demokracie, byla totiž omezena soutěž politických stran. Symbióza státu a společnosti se stala po komunistickém převratu klíčem nad kontrolou občanské společnosti. Totalitní režim, který přišel po roce 1948, naprosto vylučoval rozvoj občanské společnosti, protože chtěl ovládnout nejen vnější chování, ale duši každého člověka, takže politizuje pokud možno všechny sféry života, včetně soukromí.

Cílem komunistů bylo „zlikvidovat nezávislou občanskou společnost a horizontální pojítka mezi občany, na níž je založena.“¹⁵⁶ Stát a občanská společnost se stávají nepřáteli, stát občanskou společnost destruuje. Po více než sto letech snahy o občanskou společnost došlo, i přes její bohatou strukturu k nástupu komunismu. Státem řízené organizace sice simulují instituce občanské společnosti, právní stát a rozdělení mocí, ale ve skutečnosti se těmito principy vůbec neřídí.¹⁵⁷

Prezident a šéf komunistů Klement Gottwald u nás prosadil stalinismus nejtvrďšího typu, mnohem více centralistický, než například v Polsku, kde existovalo soukromé zemědělství a řemesla.¹⁵⁸ Samospráva byla zestátněna, všechny spolky se staly reprezentanty státu. Veškeré, i ryze zájmové, zcela

¹⁵⁴ Srov. JIRÁSEK, Z. Historické kořeny české občanské společnosti, s. 104.

¹⁵⁵ Srov. ZEMAN, M. *Varovná diagnostika*, s. 85 – 86.

¹⁵⁶ FUKUYAMA, F. *Velký rozvrat*, s. 42.

¹⁵⁷ Srov. VILÍMEK, T. *Občanská společnost a její význam v období pražského jara* [online], s. 10.

¹⁵⁸ Srov. HVÍŽDALA, K., ŠVEJNAR, J. *Kam kráčíš, Česko?*, s. 51.

nepolitické činnosti, se dostaly prostřednictvím Národní fronty pod kontrolu státu. Například Svaz chovatelů drobného domácího zvířectva směl existovat jen v jedné verzi. Spontánní zájmové rozrůznění bylo vnímáno jako nebezpečný zárodek plurality. Občanská společnost byla tehdy „zcela podvázána, zejména v první fázi snahy po totálním ovládnutí celé společnosti.“¹⁵⁹

Určitou nadějí pro svobodnější život v Československu byl rok 1968. Od poloviny 60. let, se totiž začala probouzet občanská společnost, převládaly sice zájmové činnosti, ale na sklonku 60. let vznikala i řada významných nestátních aktivit.¹⁶⁰ Následující „*Pražské jaro* bylo spontánním a lavinovitě probíhajícím výbuchem touhy po životě ve svobodě.“¹⁶¹ „Historik Jiří Hoppe upozornil na čtyři hlavní oblasti občanské emancipace – politickou, sociálně-ekonomickou, zájmových svazů a samosprávy.“¹⁶² Občanská společnost se rozvíjela také díky zrušení cenzury, přičemž vyvstaly požadavky na zavedení demokratické soutěže stran.

Všechno ovšem skončilo sovětskou okupací a normalizací. Za vrchol tehdejší občanské angažovanosti lze považovat rozsáhlý odpor proti okupaci, normalizace však zničila většinu autonomních aktivit, organizací a institucí vzniklých nejen v roce 1968, ale po celá šedesátá léta. Překvapením však byla rychlost a bezproblémovost zavedení normalizace, díky níž došlo ke společenskému úpadku, doprovázená hlubokou apatií, nepochybně způsobenou velkým zklamáním z vývoje.¹⁶³ Lidé se nechávali za svou pasivitu podplatit, občanská hnutí v 70. letech se opírala jen o několik vyděděných.

Občanská společnost se v tomto období „roztříštila na oficiální, polooficiální a neoficiální organizace a aktivity.“¹⁶⁴ První byly státem řízené organizace poskytujícím svým členům určité výhody, nepřehlédnutelné bylo masové členství.

¹⁵⁹ PITHART, P. *Občanská společnost v České republice v roce 2000* [online].

¹⁶⁰ Srov. JIRÁSEK, Z. *Historické kořeny české občanské společnosti*, s. 106.

¹⁶¹ VILÍMEK, T. *Občanská společnost a její význam v období pražského jara* [online], s. 10.

¹⁶² Tamtéž, s. 11.

¹⁶³ Srov. tamtéž, s. 16.

¹⁶⁴ RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 26.

Národní fronta zastřešovala desítky tisíc sdružení, každý občan byl organizován ve dvou až třech organizacích.

Polooficiální vztahy byly například neformální ekonomické aktivity a prospěšné vztahy, které se i dnes po dvaceti letech svobody ukazují jako aktivní. Posledním, neoficiálním typem jsou disidentské i některé náboženské aktivity. I v oficiálních sdruženích se ovšem rozvíjela spontánní občanská aktivita, včetně částečné kritiky státního režimu, například v rámci ochrany přírody.¹⁶⁵

Pasivní odevzdanost občanů se snažili změnit signatáři Charty 77. Tato iniciativa se domáhala obrany práv občanů před státem, který ratifikoval mezinárodní dohody o ochraně lidských práv. Vedle Václava Havla, jehož koncepce bude přiblížena na jiném místě, zde působili další teoretici, kteří byli často pro své názory vězněni. Například Václav Benda navrhuje ve své *paralelní polis* vznik občanské společnosti, která bude paralelní se státem, kde „občanská společnost není mimo, ale zcela v opozici vůči totalitnímu státu.“¹⁶⁶

V 80. letech začala silně posilovat šedá zóna, prorůstající do legálních institucí, což přispívalo ke všeobecné morální devastaci.¹⁶⁷ Podle utajovaných výzkumů poskytlo „75 % všech dotazovaných úplatek v obchodě, 50 % ve zdravotnictví a 44,5 % při opravách.“¹⁶⁸

Ve druhé polovině osmdesátých let, zintenzivňují legální a pololegální občanské aktivity. Jsou to například setkání pacifistů, srazy náboženských skupin, ekologické aktivity nebo punkové koncerty. Sféra občanské společnosti je pak v roce 1989 „nejvíce vyvinutou alternativou vedle komunistického politického projektu.“¹⁶⁹

Komunistické Československo bylo v roce 1989 extrémně centralizovaným státem, ve kterém docházelo ke splývání exekutivních a legislativních funkcí státu, se všeobjímající hierarchickou kontrolou nižších článků vyššími, ale bez

¹⁶⁵ Srov. VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje*, s. 21.

¹⁶⁶ MASŁOWSKI, N. *Občanská společnost a její nepřítel*. [online].

¹⁶⁷ Srov. JIRÁSEK, Z. *Historické kořeny česko občanské společnosti*, s. 106.

¹⁶⁸ REED, Q. *Politická korupce v postkomunistické společnosti*, s. 141.

¹⁶⁹ MASŁOWSKI, N. *Občanská společnost a její nepřítel*. [online].

nezávislé vnější kontroly, kde byla vůle komunistické strany nad zákony, poslušnost byla základem pro uplatnění ve státním a stranickém aparátu.¹⁷⁰

Za hlavní důsledky komunismu pro občanskou společnost lze považovat blahořečení soukromí, destrukci politické sféry a znehodnocení veřejné sféry, byl to návrat k dobám Rakouska, kdy byl stát nepřátelským subjektem.¹⁷¹ Většina lidí se realizovala v rodině, na veřejnosti hráli občané jen požadované role. Byl tak znehodnocen kredit veřejné angažovanosti občanů.

Špatně fungující státní socialismus vedl nejen ke zničení důvěry, ale k demoralizaci lidí, kteří v něm žili s dvojitou tváří, ochromena nebyla jen občanská společnost, ale i „právo, školství, policie, a církve jako nositelky hodnotových a kulturních tradic byly pronásledovány.“¹⁷²

Rok 1989 nebyl jen výměnou vládců, ale změnou celého společenského a ekonomického systému. Podle Možného došlo ke snadnému přechodu k demokracii v roce 1989, protože už komunističtí exponenti nemohli využívat konexe, tedy přeměnu sociálního kapitálu v ekonomický, tuto cestu otevřel až kapitalistický systém obnovený po revoluci.¹⁷³ „Důvodem vzniku specifických sociálních sítí byl nedostatek zboží a konexe hráli zásadní roli pro jeho získávání. Proto se vyvinuly dva druhy sítí, úzké pro trávení volného času s rodinou a přáteli, druhý čistě instrumentální pro získání služeb a zboží.“¹⁷⁴

Socialistický systém zdegeneroval v honbu za vlastními zájmy a hromaděním kapitálu, ať už funkcionářů nebo zelinářů, socialismus se stal překážkou a jeho výhody nedostatečné. Staré elity ovšem měly zájem na nepřerušném fungování systému na základě známostí a korupce, což se jim i díky nedostatečnému vyrovnání s minulostí částečně daří i dnes.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Srov. POTŮČEK, M. *Nejen trh*, s. 44.

¹⁷¹ Srov. MÜLLER, K. *Politická sociologie*, s. 186 – 187.

¹⁷² POTŮČEK, M. *Nejen trh*, s. 82 – 83.

¹⁷³ Srov. REED, Q. *Politická korupce v postkomunistické společnosti*, s. 141 – 142.

¹⁷⁴ STACHOVÁ, J. *Občanská společnost v regionech České republiky*. [online], s. 8-9.

¹⁷⁵ Srov. REED, Q. *Politická korupce v postkomunistické společnosti*, s. 141.

3.4 Česká občanská společnost v demokracii

Po revoluci došlo k identifikaci většiny občanů se státem, politickými změnami a elitami, což ovšem po několika letech vystřídala atomizace společnosti, pasivita občanů a zdrženlivost k politice. To je ovšem problém všech nových evropských demokracií, ačkoliv se česká společnost od svých sousedů poněkud odlišuje.¹⁷⁶

Příkladem může být polská společnost, která se „na rozdíl od české společnosti vyznačovala nikoli ostrůvky, ale ostrovy faktické autonomie vůči režimu: šlo o celý polský venkov, odborové hnutí Solidarita, katolickou církev, do jisté míry i o univerzitní život. A tak zatímco český disidentský samizdat vydával knihy a časopisy v desítkách a stovkách exemplářů, polský je vydával po tisících a desetitisících. Polská, ale i maďarská společnost vytvořila navíc enklávy trhu, zatímco u nás šlo dlouho stále jen o „melouchy“ a o drobné či větší podvádění postupně rezignujícího státu.“¹⁷⁷

Polská i maďarská společnost, a do jisté míry i vládnoucí vrstvy, nepřerušily také zcela spojení se svým exilem a s emigrací, což jsou svého druhu odloučené prvky občanské společnosti.¹⁷⁸ Lze tedy říci, že ačkoliv bylo Československo jedním z hospodářsky nejvyspělejších socialistických států, v jiných aspektech v roce 1989 za sousedními postkomunistickými státy zaostávalo.

Po odstranění totality nedošlo ke vzniku vitální občanské společnosti, ale také ke zviditelnění vzorců jednání a stereotypů a k jejich transformaci v nových podmínkách.¹⁷⁹ Komunistická minulost se tedy u nás stále projevuje, například v silné roli státu, absenci silné střední třídy nebo „paternalistických postojích veřejnosti.“¹⁸⁰

Roky 1989 až 1992 jsou u nás obdobím disidentských vlád: „Jsou to intelektuálové a umělci, ale k nim ne úplně patří ekonomové. Nesdílejí totiž

¹⁷⁶ Srov. ALAN, J, RUPNIK, J. Češi, střední Evropa a Evropa, s. 244.

¹⁷⁷ PITHART, P. *Občanská společnost v České republice v roce 2000* [online].

¹⁷⁸ Srov. tamtéž.

¹⁷⁹ Srov. MÜLLER, K. *Politická sociologie*, s. 189.

¹⁸⁰ VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje*, s. 21.

s disidenty ustálený systém argumentace a uvažování světa občanské společnosti. Tento svět interpretace, vytvořený pro zcela jiné cíle, přestává být funkční. Jejich politický program je shodný s tím původním starým programem. Nепolitická politika, budování Evropy, budování občanské společnosti jsou hlavními tématy prvních polistopadových let. Zároveň uznávání zásluh převzal systém hodnocení světa občanské společnosti. Proto se nelze divit malému vlivu bývalých politických vězňů z 50. let v politice. Zajímavá může být též analýza diskurzu Klause a ODS: neuznávání zásluh bývalých disidentů, používání anti-komunistického diskurzu proti bývalým disidentům, odmítání Evropy a střední Evropy, argumentace upřednostňující principy procedurální demokracie oproti argumentaci občanské společnosti.¹⁸¹

Po listopadu vzniklé Občanské fórum jako protipól komunistů a útočiště bývalého disentu po roce 1992 rozbil Václav Klaus založením vlastní strany a ustanovil tak běžný způsob stranictví, svou stranu orientoval na anglosaský liberalismus.¹⁸² Klausova vláda přes svoji orientaci měla jisté podobnosti ve vládnutí jako komunistická vláda v některých politických prioritách a způsobu výkonu politické moci.¹⁸³ Bylo to zejména v upřednostňování ekonomiky na úkor jiných oblastí života, důraz na centralizaci a podceňování etických základů společenského života.

Profesor Jařab zastával názor, že Občanská demokratická strana bránila vzniku občanské společnosti, protože se její „politici domnívali, že se takto budou muset dělit o moc.“¹⁸⁴ Tím se komplikovala situace českých neziskových organizací, protože chyběl zákon upravující podmínky jejich činnosti.

Během 90. let se realizoval proces transformace hospodářství, ale měnila se také celá společnost. Tento vývoj dával naději, že cesta ke společnosti západního typu, kde má občanská společnost podmínky pro svůj rozvoj, nebude dlouhá ani bolestná. Události konce této dekády však ukázaly, že cesta k pluralitnímu a demokratickému státu nebude lehká.

¹⁸¹ MASŁOWSKI, N. *Občanská společnost a její nepřátelé*. [online].

¹⁸² Srov. TŘEŠTÍK, D. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, s. 160 – 161.

¹⁸³ Srov. POTÚČEK, M. *Nejen trh*, s. 166.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 63.

Na přelomu tisíciletí se politická i společenská situace natolik zkomplikovala, že někteří lidé hovořili o zásadním ohrožení demokracie. Po volbách v roce 1998 totiž došlo k uzavření *Smlouvy o vytvoření stabilního prostředí v České republice*, známém spíše jako opoziční smlouva, která upravovala vztah Občanské demokratické strany a České strany sociálně demokratické.

Tato dohoda nebyla běžnou koaliční smlouvou, měla spíše vytvořit model předávání moci mezi oběma stranami. Její ustanovení zakazovala například hlasování o nedůvěře vlády nebo rozpuštění parlamentu. Později došlo k jejímu rozšíření ve snaze o omezení působení menších stran v parlamentu, omezení pravomocí prezidenta a centrální banky.¹⁸⁵ V případě jejího naplnění by tedy došlo ke zvýšení vlivu dvou nejsilnějších politických stran a omezení politické konkurence. Všechny snahy tohoto typu však nakonec zrušil Ústavní soud, a ukázal se, jako pojistka demokratického vývoje.

V důsledku této dohody došlo k nestandardní situaci v několika oblastech. Nejhorší dopad ovšem měla opoziční smlouva na situaci v oblasti korupce. Vláda sociální demokracie, nikým nekontrolovaná, začala totiž nahrazovat pracovníky na vyšších úrovních státních organizací členy, často bývalými normalizačními kádry.¹⁸⁶ „Klientelistické vztahy se ještě dále rozšířily a upevnily pod záštitou mocenského kartelu ČSSD/ODS.“¹⁸⁷ Důsledkem byl pokles České republiky „v žebříčku korupce *Transparency International* z 25. místa v roce 1996 na 41. v roce 2001, tedy během pěti let.“¹⁸⁸

Nestandardně se však vyvíjela situace i v médiích. Byl totiž vytvořen mediální kartel, jehož zpravodajství bylo na straně ODS, vedený televizí Nova a Prima.¹⁸⁹ Politici se pak zaměřili na podřízení veřejnoprávní České televizi, což se jim po předchozím úplném vypnutí vysílání nepovedlo, protože zaměstnanci České televize vzhledem k předchozím nestandardním kroků nového ředitele, ale i členů Rady, odmítli uznat nového ředitele, ustavili krizový štáb a požadovali

¹⁸⁵ Srov. TABERY, E. *Vládneme, nerušit*, s. 63.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 40.

¹⁸⁷ VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky*, s. 345.

¹⁸⁸ Srov. TABERY, E. *Vládneme, nerušit*, s. 98.

¹⁸⁹ Srov. VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky*, s. 244.

zrušení volby ředitele, ustavení Rady z nezávislých odborníků a nový zákon o České televizi.¹⁹⁰

Nebezpečí mediokracie, kdy jsou média ovlivněná politickými stranami, byla a stále ještě je možná také díky systému obsazování do mediálních rad, kam jsou nominováni zástupci stran. Situace v médiích byla ovšem jenom viditelným vrcholkem ledovce, podle kterého lze hodnotit fungování naší polistopadové demokracie, která je ve znamení nekorektních bojů o moc, snahou o privatizaci dotací státu, a krátkodobou perspektivou jednání odpovědných činitelů.

To, že česká veřejnost nezůstane k pokusům o neoprávněné uchopení moci nevšímavá, se ukázalo právě na přelomu tisíciletí ve formě několika aktivit. První byla *Dřevíčská výzva*, probíhající v letech 1998 až 2002, pod kterou se „podepsali významní členové Národní banky, průmyslníci a bývalí ministři,¹⁹¹ a která požadovala větší transparentnost a ekonomické reformy.

Čtyři měsíce po této, nepříliš úspěšné aktivitě, vznikla iniciativa reagující na atmosféru ve společnosti a politickou kulturu pod názvem *Impuls 99*. Tato výzva kritizovala odtrženost politiků od reality, zabývání se mocenskými zájmy a politickými problémy, mající za důsledek nezájem občanů o věci veřejné. Mezi signatáři byly významné osobnosti společenského života jako například kardinál Vlk nebo šéf odborů Falbr, což ovšem vedlo ke značné nesourodosti a neschopnosti se transformovat například v politickou stranu.¹⁹²

Největší dopad měla iniciativa *Děkujeme, odejděte*, ve které se angažovali někteří studentští vůdci z listopadu 1989. Iniciativa měla podobu demonstrací upozorňujících na nemorálnost a politikaření na politické scéně. Cílem akce bylo zrušení opoziční smlouvy a odchod předsedů obou největších stran, výsledkem bylo založení několika nevýznamných stran.

Deziluze vzniklá na konci devadesátých let také plynula z vrcholících korupčních skandálů a ukázala, že demokratická soutěž politických stran nemusí stačit k nastolení sebevědomé a demokratické společnosti. Tyto roky však naznačily, že fungují všechny kontrolní pojistky, jako je Nejvyšší kontrolní úřad,

¹⁹⁰ Srov. TABERY, E. *Vládeme, nerušíť*, s. 207 – 209.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 187.

¹⁹² Srov. tamtéž, s. 188 – 189.

Senát nebo nezávislá média, ale na prvním místě Ústavní soud.¹⁹³ Také veřejnost se umí ozvat, pokud si myslí, že jsou ohroženy principy demokracie.

Pokud zhodnotíme vliv minulosti na podobu dnešní občanské společnosti u nás, lze říci, že komunistická diktatura značně poškodila podobu občanské společnosti u nás svou snahou o totální kontrolu společnosti, zničila občanský řád podřízením jednotlivců své ideologii a svou morálkou vyvolávala uzavřenost a pasivitu.¹⁹⁴

Česká společnost byla po celé 20. století vystavována také velkým vnějším tlakům, ovlivňujícím i vnitřní prostředí a upevňujícím pasivitu, nedůvěru, apatii a neschopnost ovlivňovat veřejné záležitosti.¹⁹⁵ Obnovení občanské aktivity, tak jak ukazuje dvacet svobodných let, nebude rychlou a snadnou záležitostí, velkou nadějí je nezvratnost demokratického směřování, také díky zapojení naší země do euroatlantických struktur.

Pokud se podíváme na prvních dvacet let české demokracie, tak zjistíme, že začíná připomínat situaci první republiky, spíše než hospodářskou prosperitou sepětím politických stran s jinými oblastmi společenského života a klientelismem. Zvláště „v první polovině 90. let byli zástupci politických stran všude – ve státních firmách, bankách, dozorčích a kontrolních radách.“¹⁹⁶

¹⁹³ Srov. VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky*, s. 344.

¹⁹⁴ Srov. NOVÁK, M. *Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*, s. 62.

¹⁹⁵ Srov. MÜLLER, K. *Česká občanská společnost : Předpoklady a problémy*, s. 246.

¹⁹⁶ REED, Q. *Politická korupce v postkomunistické společnosti*, s. 150.

4 AKTÉŘI SPORU O CHARAKTER OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI A JEJICH NÁZORY

Na začátku této části, která se zabývá názory obou hlavních protagonistů české diskuze o občanské společnosti, je nutné podotknout, že může být poněkud nevyvážená, protože Václav Klaus se jako ekonom občanskou společností ve svých spisech nezabýval tolik jako bývalý disident Václav Havel, pro kterého to bylo jedno z hlavních témat jeho přemýšlení o společnosti. Tento nedostatek se pokusíme v závěru této části napravit vyrovnaným souhrnem a porovnáním obou názorů.

Diskuze mezi Václavem Havlem a Václavem Klausem o tom, zda česká společnost potřebuje občanskou společnost nebo nikoliv, se datuje rokem 1994, kdy po rozdělení Československa zastával Havel prezidentský, a Klaus premiérský úřad. Tento spor je někdy prezentován jako boj mezi Havlovou nepolitickou politikou a Klausovým stranicím. Pokud si tento spor blíže přiblížíme, zjistíme, že má i jiné rozměry.

Právě role politických stran ve společnosti je jednou z mnoha věcí, na které mají obě osobnosti rozdílný názor. Václav Klaus vidí politické strany pozitivně, právě díky nim se občan dostatečně účastní veřejného života prostřednictvím voleb a z nich vzešlé stran zastupují jeho zájmy. Podobně jako je trh schopný díky konkurenci vést se sám, tak i konkurenční prostředí má v politice generovat ty nejschopnější. Obcházení demokratického procesu nátlakem nikým nevolených představitelů různých organizací neodpovídá demokracii.

Václav Havel nevidí politické strany jako problém, tím je spíše jejich chování, tedy stranicím, ve kterém stojí loajalita ke straně výš než odpovědnost vůči občanům. Havel zdůrazňuje, že politické strany existují „v určitém vakuu bez vazeb na sféru lidských aktivit.“¹⁹⁷

Řešení tohoto problému spočívá v omezení moci politických stran a kontrole politiků a stran občany a občanskou společností, „protože politické strany a základní instituce demokratického státu fungují dobře jen tehdy, čerpají-li trvale

¹⁹⁷ PEHE, J. *Vytunelovaná demokracie*, s. 76.

svou životní sílu z rozvinutého a pluralitního občanského prostředí. ... Bez životadárného zázemí pestře strukturované občanské společnosti politické strany i vrcholné politické instituce státu chřadnou, ztrácejí elán, novou krev i nápady, aby se posléze proměňovaly v nezajímavé a do sebe uzavřené hloučky politických profesionálů, kteří si téměř vystačí sami. Za argumentem, že důraz na rozvoj občanské společnosti je útokem na standardní politický systém, se nakonec tedy neskrývá nic jiného, než opět ona nechť dělit se s kýmkoli o moc.¹⁹⁸

Jinak ovšem Havel uznává politické strany jako možnost sdružování pro občany, dokonce jako „vyvrcholení tohoto sdružování.“¹⁹⁹ Občan má povinnost podílet se na správě věcí veřejných, kterou využívá nejčastěji ve volbách. Ke Klausovu pojetí namítá, že volič může mít na vybranou mezi větším a menším lumpem, „zákonost nelze garantovat zákony, které ač na papíře, nejsou dodržovány, lze je garantovat pouze lidskými a společenskými hodnotami.“²⁰⁰

Chápání občanské společnosti je u obou osobností ještě rozdílnější. Václav Klaus stál na počátku 90. let v čele liberálů, kteří ztotožňovali občanskou společnost se souborem občanů bez zprostředkující sítě spolků a asociací, kde bylo jen individuum a stát.²⁰¹ Pro Klause je občanská společnost prostorem jednotlivců, ve které může člověk dělat vše, co neomezuje svobodu jiných, protože rozhoduje o sobě sám, „ne někdo jiný, byť se sebelepšími úmysly.“²⁰²

Václav Klaus sám říká, že používá občanskou společnost ve dvou významech. Jednak jako „protipól společnosti ne-občanské,²⁰³ tedy společnosti, kde její členové nemají občanská práva a jako „protipól společnosti založené na národnostním principu.“²⁰⁴ Termín občanská společnost Klaus odmítá, protože má za to, že je to jenom klišé, za kterým se skrývají vlastní zájmy těch, kdo hledají svůj prospěch nebo chtějí k individualistickému východisku společnosti přidat nějakou kolektivitu. Nebrání se však spolčování občanů a uznává dobrovolné

¹⁹⁸ HAVEL, V. *Projev na sympóziu : Myšlenky Václava Havla a koncept občanské společnosti* [online].

¹⁹⁹ HAVEL, V. *Letní přemítání*, s. 38.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 108.

²⁰¹ Srov. BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*, s. 39.

²⁰² KLAUS, V. *Občan a obrana jeho státu*, s. 60.

²⁰³ Tamtéž, s. 13.

²⁰⁴ Tamtéž.

sdužování občanů do spolků či asociací, což je důsledkem určitých zájmů občanů, které někdy společnost obohacují jindy však ne. Spolčování samo o sobě však nemůže mít pozitivní hodnotu, protože není známo, jaký bude výsledek snažení těchto sdružení.

Václav Klaus rozlišuje společnost občanů a občanskou společnost. Zatímco první pojem je individualistický, tedy pozitivní, druhý chápe jako skupinový kolektivismus, který je stejně špatný jako kolektivismus socialistický, jehož příznivci bojují s příznivci individua o demokracii a tržní ekonomiku. Mezi těmito pojetími je podle Klause zásadní ideový střet a klíčový problém naší doby. Obává se, že dojde k dominanci dílčích skupin nad celkem a ostatními občany, a vzniku nových feudualit, a to díky „legalizaci pravomoci nátlakových skupin pod heslem decentralizace.“²⁰⁵

Jako hlavní problém občanské společnosti vidí Klaus snahu o uplatnění morálního systému malé skupiny lidí na celou společnost. Vadí mu, že pojem je využíván abstraktně, každý ho může používat podle svých zájmů, a proto odmítá koncept, stejně jako náplň, který občanské společnosti dávají její příznivci, zvláště Havel, který je podle něj stále zakořeněn v době boje proti komunismu.²⁰⁶

Klaus tak považuje samotný koncept občanské společnosti za pochybný, protože liberální demokracie stojí na svobodných jedincích, mezi nimi a státem stojí politické strany, a není tudíž potřeba další složky pro existenci slušné, spravedlivé a solidární společnosti. Tento kolektivistický koncept je ožívován bývalými disidenty, není ovšem slučitelný s liberální demokracií. Klaus také pochybuje o tom, zda jsou lidé ochotni sdružovat se z jiných, než egoistických pohnutek.

Pro porozumění Havlova pojetí občanské společnosti musíme jít před rok 1989. V totalitě má občan dvě možnosti žití. První je život ve lži, charakterizovaný přetvářkou a zdánlivou loajalitou k režimu, ve které se člověk odcizuje sám sobě. Opakem je mravní život v pravdě, kde je člověk takový jaký skutečně je, a který ho vrací k sobě samému, což má i politickou dimenzi ve

²⁰⁵ KLAUS, V. *Obhajoba zapomenutých myšlenek*, s. 141 – 142.

²⁰⁶ Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 43.

formě autentické a pro režim neznámé existence, která ve skryté sféře mezi občany sílí a dosahuje mocenské nebo politické síly jako alternativní politika, a proto ji režim více než co jiného stíhá.²⁰⁷

Díky životu ve lži se stává člověk demoralizovaný a celá společnost je v mravní krizi. Jedinec nemá vyšší odpovědnost, než k sobě a je rozpuštěn „v amalgamu civilizační stádnosti.“²⁰⁸ Pro změnu tohoto stavu pak nestačí vnějšíkový politický koncept, transformace musí vycházet z nitra člověka. Jedině lepším životem lze budovat lepší systém, jak politický, tak hospodářský.

Důrazem na mravní život člověka a všech lidí ve společnosti, přesahuje tento koncept dobu totality a apeluje na morální život také v demokracii. Havel zde, jak sám říká, odkazuje na Masarykův koncept drobné práce, kde má v „pocitivé a odpovědné práci“²⁰⁹ docházet k povznesení národa, základem ale má být vnitřní proměna člověka.

Občanskou společnost považuje Havel za základ demokratického státu a politické stability, v ní se občan účastní politického života v nejširším smyslu. Bez ní by byla moc soustředěna „v úzké skupině lidí, kde by se mohla hromadit veškerá moc ekonomická, politická a mediální, která může pracovat na hranici kriminality.“²¹⁰ Podmínkou fungující občanské společnosti je také decentralizace státní správy, stát by ji měl předat vybrané funkce.

Občanská společnost definuje charakter státu, snaží se překonat národní zájmy a umožňuje integraci do nadnárodních celků.²¹¹ Diskurz občanské společnosti je také v Havlově pojetí spojen s globálními zájmy, menšinami, lidskými právy a občanskými zájmy, které jdou proti vůli politických elit. Tato společnost je otevřená rozmanitým projevům lidského sdružování, založená na různých cílech, zájmech nebo názorech, ale mají k ní patřit i „politické strany a parlament, které nelze z veřejného života vyřazovat či obcházet.“²¹²

²⁰⁷ Srov. HAVEL, V. *Moc bezmocných*, s. 19.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 22.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 35 – 36.

²¹⁰ HAVEL, V. *1999 – 2003*, s. 126.

²¹¹ Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 47.

²¹² Srov. BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*, s. 27.

Občanská společnost je u Havla přítomna jako síť aktivit, které stojí samostatně mezi občanem a státem: „občanská společnost v tom smyslu, jak tu o ní mluvím, je naopak jediným vskutku pevným fundamentem demokratického politického systému. Čím vrstevnatější a rozkvetlejší je občanská společnost, tím stabilnější jsou politické poměry v zemi. Je to pochopitelné: občanská společnost chrání občany před přemrštěným zakoušením změn v centru politické moci, protože zachytává na nižších úrovních některé důsledky těchto změn, tlumí je či přímo se s nimi vypořádává, a tím politické změny de facto usnadňuje, či aspoň způsobuje, že se nejeví jako osudové.“²¹³

Podstatu občanské společnosti Havel vidí ve struktuře společenství „vznikající nahodile a zanikající naplněním svého smyslu, které je lepší než vyprázdněná tradice politických stran, ale musí vznikat zdola jako výsledek dialogické samoregulace, na které je založen politický a hospodářský život, živený lidskými vazbami a založený na samosprávném principu, zaručujícím účast občanů na hospodářském rozhodování a výsledku, ve kterém by se lidé samoregulovali a kontrolovali.“²¹⁴ Stát se svou strukturou má být „omezován jen na to, co nemůže vykonávat nikdo jiný, tedy například na tvorbu zákonů, obranu a bezpečnost státu, výkon spravedlnosti a podobně.“²¹⁵

Václav Havel říká, že občanská společnost má tři hlavní pilíře: „Prvním z nich je život spolkový v nejširším slova smyslu. Tedy svobodné sdružování lidí do různých typů organizací od spolků až po církve či politické strany. Určující přítom je, že toto sdružování vyrůstá z jiných zájmů než čistě podnikatelských či výdělečných a že stát podporuje a zvýhodňuje. Druhým pilířem občanské společnosti je silná samosprávná větev veřejné správy. ... Čili: vše, co není nutno rozhodovat na centrální úrovni či v rámci hierarchicky uspořádané státní správy, rozhodují volení zástupci občanů na nižších úrovních. Jednou ze základních dimenzí občanské společnosti a zároveň jednou z forem či podmínek jejího

²¹³ HAVEL, V. *Projev na sympóziu : Myšlenky Václava Havla a koncept občanské společnosti* [online].

²¹⁴ HAVEL, V. *Moc bezmocných*, s. 61 – 62.

²¹⁵ HAVEL, V. *Projev na sympóziu : Myšlenky Václava Havla a koncept občanské společnosti* [online].

rozvoje je tedy decentralizovaný stát. Třetím pilířem občanské společnosti by tedy měl být důmyslný systém delegování některých úkolů, za jejichž plnění odpovídá stát, na jiné subjekty a ovšem i důmyslný způsob kontroly či podpory těchto subjektů. Školy, nemocnice, divadla a další podobné instituce - pokud samozřejmě nejsou obchodními společnostmi - by tedy neměly být součástí státu jako třeba armáda či policie, ale měly by mít postavení neziskových organizací, k nimž má stát pouze určitá práva a ovšem i určité povinnosti.²¹⁶

Rozdílný přístup je vidět také v nahlížení na neziskové organizace. Havel říká, že občanská angažovanost patří k demokracii stejně jako politická.²¹⁷ Podle něj je znamením vyspělé občanské společnosti rozvinutý neziskový sektor. Ten je větví občanské společnosti, která pečuje o věci veřejné, tak jak stát někdy ani neumí a nedokáže.

Občanská společnost se spontánním sdružováním posiluje hospodářský život a vyplácí se, protože zamezuje ztrátě peněz ve velké státní mašinérii. Čím víc věcí se platí ze státního rozpočtu, a čím víc daní se proto vybírá, tím větší část peněz se cestou ztratí.²¹⁸ Dá se říci, že různost a počet těchto sdružení vidí Havel jako záruku demokracie.

Klaus toto pojetí odmítá, protože nedůvěřuje snahám neziskových organizací, za kterými může být úsilí o vlastní prospěch. Také se mu nelíbí měřítko jejich počtu jako kvality demokracie, dokonce jejich prospěšnost odmítá.²¹⁹ Není totiž jasné, jaké mají tyto organizace cíl, zda pracují pro svoje dobro, nebo jestli chtějí pomáhat nebo mít podíl na moci.

Klausovi vadí zejména *N-goismus*, kdy se zájmová sdružení snaží přebírat řízení věcí veřejných: „Hrozba obcházení, nahrazování, bypassování institucí státu, které jako jediné mohou být ručitelem vnější nezávislosti a garantem vnitřní svobody, hrozí zejména tam, kde instituce státu nemají dostatečnou přirozenou

²¹⁶ HAVEL, V. *Projev na sympóziu : Myšlenky Václava Havla a koncept občanské společnosti* [online].

²¹⁷ Srov. PEHE, J. *Vytunelovaná demokracie*, s. 71.

²¹⁸ HAVEL, V. *Projev na sympóziu : Myšlenky Václava Havla a koncept občanské společnosti* [online].

²¹⁹ Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 44.

autoritu, protože byly příliš dlouho diskreditovány jako instituce různých totalitních či autoritativních režimů.²²⁰ Tento „*NGO-ismus* ... se stal synonymem tužeb různých zájmových uskupení přebírat organizaci či řízení věcí veřejných, kterou obvykle vykonává stát.“²²¹ Klaus vidí nebezpečí těchto organizací zejména v tom, že jsou „ve své podstatě nikým nezvolenými nátlakovými skupinami a zodpovídajícími se pouze sami sobě, které si navíc „nárokují, že mluví za celé lidstvo, podobně jako si jiní v minulosti osobovali mluvit za dělníky či za lid.“²²²

Jak ovšem Václav Klaus sám říká, toto nebezpečí se projevuje hlavně v rozvojových zemích, protože zde na rozdíl od vyspělých zemí jsou slabé nebo neexistující struktury státu. Proto prosí, „aby libovolná organizace typu *NGO* (v českém překladu tedy nějaká konkrétní „neziskovka“) nebyla zaměňována s politickým chováním charakteristickým pro *NGO-ismus*.“²²³

Nebezpečí *NGO-ismu* však vidí i u nás například „ve velínu České televize se zabarikádovávající *akční výbory* stávkujících, přijímající pozdravné telefonáty od vysokých ústavních činitelů a jednající bez ohledu na jakákoliv obecně závazná pravidla hry.“²²⁴

Veřejně prospěšné věci má podle Klause zabezpečovat stát, protože ten díky volbám zastupuje občany, nikoliv občanská sdružení, kterým jde pouze o věci vzájemně prospěšné.²²⁵ Mezi osvědčené mechanismy řešení problémů lidské společnosti patří také volný trh, soukromé vlastnictví, decentralizovaný politický systém s obcí jako východiskem teritoriálního sdružování. Nezapomíná také na „dobrovolné sdružování lidí na základě spojujících zájmů.“²²⁶ Václav Klaus tedy neodmítá neziskové organizace jako takové, ale politické chování jejich představitelů.

Pro Klause je participativní občanská společnost nadbytečná. Svobodná společnost potřebuje občana v centru dění, omezení vměšování státu do lidského

²²⁰ KLAUS, V. *NGO-ismus, nikoli jednotlivé nevládní organizace, považují za nebezpečí pro naši svobodu*, s. 78.

²²¹ Tamtéž.

²²² Tamtéž, s. 79.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ Tamtéž.

²²⁵ Srov. KLAUS, V. *Občan a obrana jeho státu*, s. 75.

²²⁶ Tamtéž, s. 33.

života a umožnění občanovi, aby se svobodně sdružoval do institucí, které usilují o stejné věci jako on sám, tedy „politické strany, spolky, komory nebo zaměstnanecké organizace.“²²⁷ To, co civilizaci přivedlo na dnešní úroveň, nejsou filantropické a altruistické aktivity, ale tvrdá práce, výkon, dělba práce, trh a usilování o maximální příjem a největší zisk.

4.1 Porovnání obou koncepcí

V českém sporu o občanskou společnost je jedním ze zásadních témat to, kdo má mít ve společnosti větší vliv, zda politická strana nebo občanská organizace. Na jedné straně jde o to, zda jde občanským organizacím „spíš o ideály nebo spíš o zájmy, můžeme si analogicky klást otázku, zda stranám nejde především o dobytí a udržení moci a zda ideologický program, který hlásají, není jen prostředkem k tomuto cíli, anebo naopak zda moc a její vykonávání nejsou pouhým prostředkem k prosazování hlásaných názorů.“²²⁸

Je nezbytné konstatovat, že příznivci obou směrů mají zastání i v Ústavě České republiky. V její preambuli je uvedeno, že Česká republika je „vlast rovnoprávných, svobodných občanů, kteří jsou si vědomi svých povinností vůči druhým a zodpovědnosti vůči celku, odhodláni společně střežit a rozvíjet zděděné přírodní a kulturní, hmotné a duchovní bohatství, odhodláni řídit se všemi osvědčenými principy právního státu.“²²⁹

Naproti pojetí zdůrazňující postavení politických stran se může opřít o konstatování, že „politický systém je založen na svobodném a dobrovolném vzniku a volné soutěži politických stran respektujících základní demokratické principy a odmítajících násilí jako prostředek k prosazování svých zájmů.“²³⁰

Pokud přístupy obou našich polistopadových prezidentů k občanské společnosti porovnáme, pak můžeme říci, že střet mezi Václavem Klausem

²²⁷ KLAUS, V. *Občan a obrana jeho státu*, s. 16.

²²⁸ NOVÁK, M. *Strany a stranické systémy v éře globalizace* [online].

²²⁹ *Ústava České republiky*, preambule.

²³⁰ Tamtéž, čl. 5.

a Václavem Havlem je střetem mezi liberálem, který zdůrazňuje prezentaci názoru občanů prostřednictvím svobodných voleb a teoretikem požadujícím, aby občané byli součástí procesů, kde se nějaké rozhodnutí připravuje, tak aby celý proces kontrolovali a ovlivňovali.²³¹

Můžeme však ještě více specifikovat příslušnost obou osobností k jednotlivým teoretickým směrům. Václava Havla, který se snaží naplnit občanskou společnost morálním rámcem a dává mu funkci dalšího pilíře rozhodování, lze charakterizovat jako montesquiána a minimalistu, liberála Klause, stavějícího do popředí jedince, beroucího společnost jako celek s důrazem na politické zastoupení a důležitost trhu jako redukcionistu a zastánce Johna Locka.

Můžeme tedy říci, že tento spor je střetem dvou vzájemně neslučitelných konceptů a ideologií. Je to konflikt mezi společnostmi setkávajícími se legitimních zájmů a pohledů na svět a na druhé straně společností tvořící protiváhu a kontrolu nad státem a politickými stranami, kde se odmítají zásluhy disentu na pádu komunismu.²³²

Tento konflikt je tedy sporem mezi komunitářsky a spíše levicově zaměřeným Havlem s pragmatickým, liberálně konzervativním Klausem: „V osobách Klause a Havla se koncepty liberalismu a komunitarismu střetly v českém prostředí.“²³³ I když tato pojetí zásadně ovlivňují naše chápání demokracie a svobody, a zastánci obou přístupů a osobností vedou souboj, v praxi se oba postoje spíše prolínají a doplňují.

Výše zmíněná fakta dokazuje i diskuze mezi těmito osobnostmi. Havlovo chápání občanské společnosti Klaus interpretoval jako snahu o umělou nadvládu elit, nikým nezvolených. Také kritizuje Havla za to, že nikdy nechtěl trh, politiku a politické strany a chce „měnit lidskou přirozenost moralizováním prostřednictvím konferencí a pátečních kroužků.“²³⁴ Zastánci občanské společnosti

²³¹ Srov. POTŮČEK, M. *Nejen trh*, s. 55.

²³² Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 49.

²³³ RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 46.

²³⁴ KLAUS, V. *Občan a obrana jeho státu*, s. 43.

jsou podle něj ve skutečnosti bojovníci se společnostmi svobodných občanů a žijí stále v době komunismu.²³⁵

Havel kritizuje Klause za to, že ačkoliv neřekl jediné slovo proti komunistickému režimu, tak se pro něj stala „najednou tržní ekonomika dogmatem, nadřazená životu samému.“²³⁶ Havel dokonce přirovnává pravicový dogmatismus k marxistické ideologii, oba jsou materialistické a hlásají, že vše, co odporuje jejím teoriím, je zavrženíhodné.²³⁷

Tento spor můžeme také hodnotit tak, že zatímco Václav Havel přemýšlí o občanské společnosti pozitivně, tedy tak jak by měla ideálně vypadat, Václav Klaus varuje před jejími negativními stránkami, tedy jak může společnost ohrozit, hlavně před kolonizací demokratické politiky nikým neodpovědnými nevládními organizacemi.

Jinak řečeno, Havlovi jde o autenticitu, Klausovi o efektivitu vládnutí.²³⁸ Havel chce zakotvit spravedlivou společnost v řádu, kdežto Klausova neviditelná ruka trhu sladí zájmy jedinců ke společnému prospěchu lépe než altruismus, stačí, aby občané sledovali své zájmy.

Pokud výše uvedené shrneme, zjistíme, že názory obou prezidentů se zásadně liší. Liberální Václav Klaus vidí angažování občanů jako možné, samo o sobě to však není zárukou pozitivního dopadu. Zárukou legitimního zásahu je pro něj pouze demokratický proces. Naproti tomu Václav Havel vidí jakékoliv sdružování občanů jako pozitivní, protože už to, že spolu občané pracují a důvěřují si, ve prospěch něčeho, je základem samosprávy, která má být blízko lidem.

²³⁵ Tamtéž, s. 272.

²³⁶ HAVEL, V. *Letní přemítání*, s. 48 – 49.

²³⁷ Srov. tamtéž, s. 49.

²³⁸ Srov. ŽÁK, V. *Ke stavu české občanské společnosti po listopadu 1989*, s. 140.

5 SOUČASNOST ČESKÉ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

Tato část je věnována současné podobě občanské společnosti v České republice. Pokusíme se popsat její podobu, pozitiva, možná nebezpečí, i to, které z obou uvedených pojetí se více prosazuje.

Jak už je v předchozích oddílech uvedeno, současná společnost je dědictvím stereotypů vytvořených už v první fázi vzniku občanské společnosti do konce první republiky a formovaná zkušeností padesáti let života v totalitních systémech.

5.1 Podmínky současné občanské společnosti

Pokud chceme vymezit podobu české občanské společnosti, musíme charakterizovat českou společnost jako celek. Ta se stále vyznačuje stejnými charakteristikami jako na přelomu tisíciletí. Pokud se na ní podíváme z té horší stránky, lze o ní tedy říci, že je zakotvená v nedůvěře, a neúctě mezi lidmi, společně s malým sebevědomím, charakterizovaná negativními jevy jako je „nevymahatelnost úvěrů, neefektivnost soudů, zjevný klientelismus a korupce, to vše nemělo na eventuální přeměnu počátečního polistopadového nadšení a zápalu v sebevědomou a důvěřivou společnost právě pozitivní vliv. ... Občané nevěří, že by mohli nějak ovlivňovat státní orgány a politiku vlády, zrovna tak ani většinou nevědí, jakým způsobem by mohli svojí politickou vůli uplatnit.“²³⁹

Ani představitelé státu situaci nezlepšují, neumí jednat s veřejností, jejich úsilí vypadá na snahu zavděčit se různým lobbistům, nežli vlastním voličům. Naše politická kultura se vyznačuje na jedné straně silným sklonem k vládě odborníků a nestraníků, o čemž svědčí vysoká popularita úřednických vlád, ale i tím, že se společenské sebevědomí odvozuje od vůdců, což zakládá tendenci k autoritářství.²⁴⁰

²³⁹ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 201.

²⁴⁰ Srov. POTUČEK, M. *Nejen trh*, s. 61.

Česká společnost procházela v době socialismu procesem demodernizace, po sametové revoluci byla ve fázi nedokonalé modernity, a nyní prochází procesem jednoduché modernizace.²⁴¹ Komunistické dědictví ve formě rozlišování na *my a oni*, odpovídající stavu jednoduché modernity, však českou společnost stále ovlivňuje, zejména pak mechanismus vztahů důvěry v instituce.²⁴²

To co způsobil socialismus, tedy nedůvěru v abstraktní systémy a její vymizení v sociálních svazcích se nepodařilo doposud napravit.²⁴³ Důvěra, která je vlastně „vedlejším produktem společně sdílených norem etického chování,“²⁴⁴ byla zničena v přístupových bodech, tedy místech setkání s totalitním režimem, což v důsledku „vedlo k rezignovanému cynismu nebo k odpoutání od systému.“²⁴⁵ Tento postoj mnohdy přetrvává nebo se ještě prohlubuje.

Existují další problémy, se kterými se naše společnost musí potýkat. Prvním je slabá veřejnost, díky které je politická moc pod nedostatečnou kontrolou, v důsledku pak dochází k nárůstu korupce a nízké efektivitě veřejných institucí. Důsledkem tohoto stavu je nízká legitimita politických institucí, malá vážnost státu, díky těmto skutečnostem se politici nebojí ztráty důvěry, občané nejsou motivováni vstupovat do jiné než soukromé sféry, nedochází k vládě práva a rozvoji právního státu.²⁴⁶

Nedůvěra brání efektivnímu uplatnění ekonomickým, právním a politickým institucím, „to, spolu s deficitním pojetím politiky, přispívá k nedostatečnému rozvoji mechanismů tvorby legitimních politických cílů, vytváří tak podmínky pro uplatňování specifických legitimizačních strategií a zakládá tendenci k expertokracii; politika ve jménu vědy a pravdy se jeví jako současná adaptace české politiky 19. století ve jménu národa. To s sebou přináší riziko nekontrolovaného růstu státní moci a jejího zneužívání.“²⁴⁷

²⁴¹ Srov. MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost*, s. 86.

²⁴² Srov. tamtéž, s. 87.

²⁴³ Srov. GIDDENS, A. *Důsledky modernity*, s. 75 – 76.

²⁴⁴ FUKUYAMA, F. *Velký rozvrat*, s. 69.

²⁴⁵ GIDDENS, A. *Důsledky modernity*, s. 84.

²⁴⁶ Srov. MÜLLER, K. *Politická sociologie*, s. 193 – 196.

²⁴⁷ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 215.

Pokud nebudou mít občané víru v instituce, nebudou mít víru ani v demokracii, což bude podkopávat legitimitu politické moci i státu. Česká společnost tedy není příliš vyspělá, pokud přihlédneme k ideálu, který se má vyznačovat právě důvěrou v abstraktní principy a slušností.²⁴⁸

Zatěžující zkušeností je také existence paralelních souborů sociálních norem, který je znakem morálního relativismu jedinců a projevujícího se dvojí morálkou, jednu pro veřejnost, druhou pro soukromí, způsobující to, že se „lidé veřejně nehlásí k tomu, co ve skutečnosti vyznávají.“²⁴⁹ Právě tato dvojí morálka přináší největší efekt pro korupční jednání, ačkoliv naprostá většina obyvatel považuje dávání úplatků za nemorální.²⁵⁰

Právě korupce, která podle dostupných údajů neustále roste, má za následek demoralizaci elit, boj o moc a rozdělení vlivů v médiích a státních institucích. Výsledkem je možné prosazování zákonů, výhodných jen pro některé skupiny a vytváření skupin spojující média, strany i státní úřady.

To, že v českém prostředí došlo ke vzniku korupčního klimatu, potvrzuje fakt, že většina obyvatel se domnívá, že dochází k rozsáhlé korupci.²⁵¹ K ní by ovšem nedošlo, kdyby sami občané respektovali platné zákony. K masové korupci nedochází tam, kde se dodržování pravidel nestane osobní věcí většiny občanů. Tento fakt nese svědčí o vyspělosti občanské společnosti, protože je prokázáno, že tam, kde funguje, se korupci daří hůře.²⁵²

Postkomunistické Česko je náchylné ke korupci ze dvou důvodů. Jednou příčinou je socialismus zkorumpovaný od základu, druhou „transformace nezaložená na právním základě.“²⁵³ Téměř u všech polistopadových vlád měla přednost ekonomika před morálkou, zároveň tyto vlády odmítaly jakoukoliv odpovědnost za společenskou morálku, protože měly za to, že vláda nemůže měnit normy a chování.²⁵⁴

²⁴⁸ Srov. MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 201.

²⁴⁹ FRIČ, P. *Korupční klima v ČR*, s. 83.

²⁵⁰ Srov. tamtéž, s. 85.

²⁵¹ Srov. tamtéž, s. 78 – 82.

²⁵² Srov. tamtéž, s. 73.

²⁵³ REED, Q. *Politická korupce v postkomunistické společnosti*, s. 147.

²⁵⁴ Srov. tamtéž, s. 148.

Je sice pravda, že vláda nemůže regulovat veřejnou morálku, ale rozhoduje o právním rámci, kde mají efektivně fungovat kontrolní a donucovací mechanismy. Mechanismus vnější kontroly byl v podobě samostatně pracujících prokuratur odstraněn na počátku devadesátých let, Nezávislý kontrolní úřad byl ustaven až mnohem později.²⁵⁵

Mezi příčiny vysoké korupčnosti patří také fakt, že „bývalí manažeři podniků a pracovníci státní plánovací komise a dalších nadpodnikových struktur se přelili do nově vzniklých podniků, bank a mohli pokračovat ve své činnosti a způsobu práce.“²⁵⁶ Docházelo k zneužití neveřejných informací, které měli být veřejně přístupné, v transformaci se zisk privatizoval, náklady se socializovali tím, že zadlužené banky zkrachovaly nebo je stát oddlužil.²⁵⁷

Pokud korupcí narušený stát nedokáže zajistit spravedlnost, rozvrátí vazby mezi občany a stabilitu společnosti.²⁵⁸ Respekt ke druhému je nutný nejen v politice, ale i mezi občany, bez něj nemůže existovat ani občanská společnost, vyznačující se vzájemnou důvěrou a spoluprací.

Korupce má negativní dopady na společnost, vytváří dojem, že svět je místem nespravedlnosti, kde existuje elita, která má privilegia a běžní lidé, kteří jsou poškozováni. Tento syndrom obecného marasmu může vést k politickému extremismu, odmítání tržní ekonomiky a demokracie.²⁵⁹ Nárůst takových tendencí je nejen důsledkem korupce, ale také zklamání pramenícího z transformace, které zvýšilo demobilizaci a ústup z veřejných aktivit. „Očekávání od nového systému nebyla naplněna, občané jsou zklamaní a nemají chuť k participaci na veřejném společenském životě.“²⁶⁰

Jedním z hlavních problémů nejen České republiky, ale i ostatních nových demokracií ve střední Evropě, je nejen nerozvinutost občanské společnosti, ale i chybějící sebevědomá a silná veřejnost, která není rovnocenným partnerem státu, a to může vést k neliberálnímu systému, ve kterém politické strany mohou

²⁵⁵ Srov. REED, Q. Politická korupce v postkomunistické společnosti, s. 148 – 149.

²⁵⁶ POTUČEK, M. *Nejen trh*, s. 108.

²⁵⁷ Srov. tamtéž, s. 108 – 109.

²⁵⁸ Srov. ŽÁK, V. Ke stavu české občanské společnosti po listopadu 1989, s. 147 – 148.

²⁵⁹ Srov. FRIC, P. Korupční klima v ČR, s. 109.

²⁶⁰ STACHOVÁ, J. *Občanská společnost v regionech České republiky*. [online], s. 8-9.

ovládnout veřejný prostor i takové instituce, které „jsou v běžných demokraciích z principu nezávislé, jako je centrální banka nebo soudy.“²⁶¹

Nebezpečím pro občanskou společnost je růst politické moci a riziko jejího zneužívání politickými stranami. Může se tak stát ve jménu demokratické moci, kdy se stát stává regulátorem, soudcem, poradcem a hromadí neopodstatněnou moc, vedoucí v důsledku ke společenské atomizaci a zvýšení moci politických stran, které mohou ovládnout i nepolitické oblasti a podvázat tak svobodný růst společnosti.²⁶²

Je určitě dobré se podívat na roli politické sféry, která je pro jednu stranu našeho sporu vnímaná jako přínosná, pro druhou spíš předmětem kritiky. Převládá mínění, že se politické strany zkompromitovaly, „elity jsou odříznuty od společnosti.“²⁶³ K politickým stranám se váže další výtky, a to ta, že členství v nich může přinášet výhody, například zakázky své firmy nebo lepší zaměstnání, na rozdíl od většiny neziskových organizací.²⁶⁴

Nebezpečím je nízký počet členů politických stran, v některých okresech několik stovek, což vede ke krizi legitimacy, obchodování s černými dušemi a jistotou straníka, že dosáhne na nějakou funkci. Stranám pak věří poměrně málo lidí, a jenom „5 % Čechů se někdy pokusilo kontaktovat svého poslance.“²⁶⁵ Existuje také výtky, že etablované zájmové skupiny mohou být zdrojem bezplatných příjmů pro své členy, stejné skupiny v politice a v podnikatelské sféře ohrožují důvěryhodnost politického systému.²⁶⁶

Politici sice pracují ve jménu hesla vše pro lid, nikoliv však skrze lid. Habermans hovoří o „procesu refeudalizace veřejnosti nebo o zmasovění veřejnosti,“²⁶⁷ občanská společnost začíná mít feudální podobu, kdy reprezentativní veřejnost zjevuje svou pravdu a veřejnost je vylučována. Politický

²⁶¹ PEHE, J. Veřejnost jako forma občanské společnosti, s. 66 – 67.

²⁶² Srov. MÜLLER, K. *Politická sociologie*, s. 98 – 99.

²⁶³ ALAN, J, RUPNIK, J. Češi, střední Evropa a Evropa, s. 245.

²⁶⁴ Srov. KLÍMA, M. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*, s. 21

²⁶⁵ TABERY, E. *Vládneme, nerušit*, s. 183.

²⁶⁶ Srov. FUKUYAMA, F. *Velký rozvrat*, s. 66.

²⁶⁷ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 150.

populismus preferující krátkodobé cíle hrozí zanedbáním řešení důležitých otázek, které se řešit musí, příkladem může být důchodová reforma.

Problémem může být i legitimita demokracie a politických stran. Příkladem může být Senát, kde při 25 % voličské účasti hrozí, že vítěznému kandidátovi stačí jen zhruba deseti procentní podpora všech občanů, kteří mohou volit. Devadesát procent občanů volí v podstatě něco nebo někoho jiného.

Díky odcizení se politickým institucím může nastat úbytek politické a občanské participace, snížení legitimacy státu a rozpad do izolovaných sociálních jednotek ve formě atomizace a anomie.²⁶⁸ Pokud se společnost rozpadne, a to se projevuje mimo jiné poklesem spolkové aktivity a ztrátou sociální soudržnosti, hrozí nebezpečí ztráty politické kvality a oslabení pocitu přináležitosti, kde se snadno vládne, a prosazují kontroverzní zákony.²⁶⁹ „Anomie ničí svobodu už jen proto, že její morální vakuum láká falešné bohy a zlé proroky.“²⁷⁰

Opačným nebezpečím je slabý stát, který nebude umět chránit individuální práva, řešit konflikty v občanské společnosti a nezabrání „kolonizaci státních institucí, v lepším případě politickými stranami, v horším případě nejvlivnějšími zájmovými skupinami; nejspíše však oběma zároveň.“²⁷¹

Pokud hovoříme o současné české společnosti, nemůžeme pominout ani vliv médií. Moderní sdělovací prostředky totiž aktivně formují veřejného mínění podle svého zájmu a mohou tak ovlivňovat situaci i v oblasti občanské společnosti.

Dnešní realita je určována pseudoudálostmi, které jsou vytvářeny za účelem mediálního zprostředkování, ovlivňující nejen vnímání, ale i samotný průběh politických procesů, například „demonstrace politických extremistů v mnoha evropských zemích, kdy demonstrantů bývá přítomno méně než novinářů.“²⁷² Média tak vytvářejí realitu, která ovládá danou kulturu.

Závažné zprávy charakteru sociálních, ekonomických nebo zdravotních oblastí jsou často zatlačeny do pozadí ve prospěch bulvárních zpráv, což

²⁶⁸ Srov. MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 99 – 101.

²⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 101 – 102.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 102.

²⁷¹ Tamtéž, s. 104.

²⁷² Tamtéž, s. 143.

„podlamuje veřejné užívání rozumu, oslabuje racionalitu politického diskurzu a vede k rozpadu společnosti samé.“²⁷³

Televize má jiný obsah než psaná média, převažuje vizuální stránka, důležitější je imagemaker, než specialista na psaný projev, často není důležitý sdělený obsah, převládá mentalita sledovanosti, která má sklon potvrzovat známé věci a vtírat se publiku, což přispívá k posilování nacionalismu, vláda peoplemetru je také doprovázena politickým populismem.²⁷⁴ Televize tvaruje svoji skutečnost, která může být jiná, než opravdu je.

Obsah televizního vysílání, zobrazující mimo jiné násilí mezi lidmi, může také stát za tím, že lidé věří svým přátelům a rodinným příslušníkům, ale klesá jejich důvěra ve společnost, v níž žijí, což je ještě násobeno „traumatickými zážitky, příslušností k věkové a národnostní skupině.“²⁷⁵ Součástí žurnalistické a politické kultury je dnes plebejský tón, vytvářející populismus.²⁷⁶

Kritická publicistika je vytlačována manipulativní, což má za následek, že v médiích panuje neveřejné mínění, místo diskuze nastupuje demonstrace konkurenčních zájmů, takže média jsou spíše nositelem propagace a ekonomického a politického ovlivňování, „masa vystřídala veřejnost,“ stala se jenom cílem „práce s veřejností.“²⁷⁷ V současnosti úlohu veřejnosti přebírají organizace veřejné a soukromé správy, veřejnost je do výkonu politické moci vtahována sporadicky. Konkuruje si mínění veřejné a neveřejné. Názor vlivných soukromých osob si snaží osvojit parlament a vládu.²⁷⁸

Ohrožení svobody slova je spíše v oblasti neregulovatelného mediálního trhu a slabého státu, proto je potřeba zaručit existenci mnoha nezávislých mediálních organizací, což je možné v případě internetu.²⁷⁹ Internet sice nemůže odstranit nedůvěru mezi občanem a státem, ale může zvýšit kontrolovatelnost vlády.

²⁷³ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 146.

²⁷⁴ Srov. tamtéž, s. 146 – 148.

²⁷⁵ FUKUYAMA, F. *Velký rozvrat*, s. 99.

²⁷⁶ Srov. MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost*, s. 112.

²⁷⁷ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 149.

²⁷⁸ Srov. tamtéž, s. 151 – 152.

²⁷⁹ Srov. tamtéž, s. 153.

Přínos internetu spočívá také v sociálním začlenění těch, kteří by jinak neměli důvod a možnosti se začlenit a rozvíjí demokratizační možnosti. To se ukázalo například při neprůhledných prezidentských volbách v Íránu nebo v případě protestů proti státním maturitám u nás, lidé se mobilizují pomocí sociálních sítí a vznášejí své požadavky nebo se jinak dohadují na dalších krocích. Toto médium „umožňuje snadnější mobilizaci finančních i lidských zdrojů ze strany nevládních neziskových organizací.“²⁸⁰

Internet tak může pomoci lidem, kteří se mohou dělit o své zájmy, zkušenosti a tvoří tak virtuální společenství, které sociální společenství rozšiřuje přes hranice států na celou planetu, můžeme tak říci, že i u nás vzniká globální občanská společnost.²⁸¹ Vytváří se tak nový typ zkušenosti, který starý typ komunikace a společenství neumožňují ve formě vytváření sociálních sítí lidí z různých koutů planety.

Internet má však i negativní stránky. Tím je jeho komercializace, nové formy závislostí a sociálních nerovností. Hrozí také nebezpečí, že zde budou vznikat ilegální, kriminální aktivity, které mohou spíše poškodit demokracii, než ji prospět. Záleží na budoucnosti, zda přebere nešvary starých masmédií.

5.2 Nedostatky české občanské společnosti

Nedostatky české společnosti se plně odrážejí i v občanské společnosti. Hlavním kulturně civilizačním předpokladem, bránícím občanské společnosti k dokonalosti, jsou také nedostatečné vztahy důvěry. Občanská společnost také trpí tím, že lidé nejsou zvyklí hájit své zájmy a za tímto účelem se sdružovat, i když je to v atomizované a fragmentované postkomunistické společnosti těžké.²⁸²

Mají čeští občané zájem na otevřené a kvalitní občanské společnosti a zlepšení společenských poměrů? Kladná odpověď totiž znamená ochotu spolupracovat na sebevědomé občanské společnosti. Na tuto otázku může

²⁸⁰ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 159.

²⁸¹ Srov. tamtéž, s. 157.

²⁸² Srov. POTUČEK, M. *Nejen trh*, s. 61.

odpovědět Potůčkův průzkum hodnotových tendencí, který říká, že nejvyšší význam mají orientace zaměřené na rodinu, solidaritu s blízkými, ale vyznačující se také hédonismem a xenofobií.²⁸³

Česká společnost odmítá všechno cizí, jsou tu také významné projevy liberálních orientací, konkrétně ve spojení s heslem „každý se musí postarat sám.“²⁸⁴ Pokud budeme tyto tendence zjednodušeně interpretovat, můžeme konstatovat, že běžnému českému občanovi jde hlavně o blaho svých blízkých, k ostatním lidem, ať už se jedná o spoluobčany nebo cizince, nemá příliš solidární vztah.

Lidé se také spíše zajímají o problémy bezprostředně ohrožující jejich životní situaci, než je stav demokracie nebo státu.²⁸⁵ „Jen necelá pětina českých občanů souhlasí s tím, že druhým lidem se dá věřit. To vyjadřuje obecně velmi nízkou míru mezilidské důvěry ve společnosti. Pro srovnání v Německu je podíl důvěřujících lidí 40% a v Norsku 65%. Nízká míra důvěry, typická pro postkomunistické země, svým způsobem představuje překážku rozvoje občanské společnosti.“²⁸⁶ Díky tomuto zaměření se nedá příliš očekávat, že se občané budou sdružovat z jiných než ze sobě prospěšných důvodů.

Mezi dnešní problémy občanské společnosti patří klientelismus, neprůhlednost a zneužívání pravomocí k osobnímu účelu, dále nedostatek profesionálů, neschopnost se mezi organizacemi dohodnout a špatné fungování zastřešujících organizací.²⁸⁷ Některé organizace jednají, jako by zastupovali zájmy všech, ale zastávají zájmy partikulární.

Tato negativa nejsou jen záležitostí občanského sektoru, ale odráží se zde stav celé současné společnosti, kde dochází k obcházení norem a zákonů. Korupce tak existuje i v neziskové sféře ve formě snahy o dosažení vlivu na úkor druhých a získání grantů hlavně pro svoji organizaci.²⁸⁸

²⁸³ Srov. POTŮČEK, M. *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*, s. 227.

²⁸⁴ Tamtéž.

²⁸⁵ Srov. POTŮČEK, M. *Nejen trh*, s. 69.

²⁸⁶ VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje* [online].

²⁸⁷ Srov. VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje*, s. 68 – 69.

²⁸⁸ Srov. tamtéž, s. 12.

Nebezpečím pro občanskou společnost je to, že na rozdíl od západních zemí není doplněna marginalizovanými skupinami, jako jsou například Romové.²⁸⁹ Po revoluci byl uvolněn silný nacionalismus a etnické vášně, který nadále roste, a to i na politické úrovni.

Další skupinou problémů je přetrvávající dominance elementů poddanské kultury, kdy prostředí, ve kterém občané žijí je chápáno jako výsledek příkazů shora, občanská aktivita je nedostatečná, na politiku jsou kladeny přehnaná očekávání, která se neuskutečňují a dochází ke zklamání.²⁹⁰

Konečně posledním okruhem problémů je společenská atomizace, projevující se anomii některých jedinců, kdy nefungují obecná pravidla, protože lidé se jimi neřídí.²⁹¹ V České občanské společnosti existují také otevřeně rasistická a diskriminační uskupení.

V občanském sdružování převládají volnočasové aktivity, lidé zatím nevědí, jak prosazovat své zájmy, a mají despekt k institucím, což je důsledkem nejen komunismu, ale staršího konfliktu „nacionalismu a liberalismu, jenž zabránil dostatečnému zakořenění liberalismu.“²⁹²

5.3 Pozitiva české občanské společnosti

Přes všechna negativa má česká občanská společnost určitý potenciál. Občané důvěřují nevládním organizacím z 31 %, ale dobročinným z 48 %, což je skoro tolik jako Policii, které důvěřuje 51 % lidí.²⁹³ Vysoká míra důvěry je u médií, konkrétně 48 %.²⁹⁴ Přes 50 % lidí věří osobám zastávající nejvyšší funkce

²⁸⁹ Srov. MÁCHA, P. Netolerantní občanská společnost aneb občanská společnost ve světě rozmanitosti, s. 70.

²⁹⁰ Srov. MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 196 – 197.

²⁹¹ Srov. tamtéž, s. 199 – 200.

²⁹² Tamtéž, s. 192.

²⁹³ Srov. VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje*, s. 63.

²⁹⁴ Srov. MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 241.

jako je prezident a premiér, což kontrastuje s institucemi, ve kterých spolu politici komunikují, tedy vláda i parlament shodně 15 %.²⁹⁵

Naše občanská společnost má naději v tom, že může kopírovat vývoj ve vyspělých zemích, kde poklesla důvěra, lidé se zde sdružují s kýmkoli, ale nejsou schopni přebírat morální závazky, vázající je do skutečných občanských společenství.²⁹⁶ Takto sdružení lidé vyznávají méně společných hodnot a skupiny více soutěží.

Mezi pozitiva české občanské společnosti patří velký počet lidí, kteří se zapojují do činností těchto organizací a jejich různorodost, schopnost pojmenovat a „prosadit témata k diskuzi a navrhnout řešení.“²⁹⁷ Silné jsou zejména „ekologické organizace a společnosti starající se o nemocné, chudé, znevýhodněné, které se umí postarat o velkou část znevýhodněných občanů.“²⁹⁸

Organizace občanské společnosti se umí sdružovat a vytvářet koalice a pracovat společně, aby dosáhly svého cíle. Nejeefektivnější jsou organizace aktivní v oblasti protidrogové prevence, kde „zajišťují z 80 % všechny služby a také v oblasti lidských práv, kde byli aktivisté schopni problém medializovat a dosáhnout svého.“²⁹⁹ Je zajímavé, že aktivit ve formě demonstrací nebo petic a dárcovství se v posledních pěti letech zúčastnila téměř polovina českých občanů.³⁰⁰

V České republice nyní existují čtyři způsoby politického aktivismu, které občanská společnost k dosažení svých cílů používá.³⁰¹ Participační aktivismus má za cíl materialistické požadavky vznášené například odbory, používá se zde hlavně stávka. „Pokud jde o cíle požadavků, starý aktivismus míří především na státní instituce na centrální úrovni a firmy. Dominantní kategorií požadavků v tomto modu aktivismu tvoří ekonomické požadavky.“³⁰²

²⁹⁵ Srov. MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 241.

²⁹⁶ Srov. FUKUYAMA, F. *Velký rozvrat*, s. 60.

²⁹⁷ VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje*, s. 67 – 68.

²⁹⁸ Tamtéž.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 60.

³⁰⁰ Srov. tamtéž, s. 67 – 68.

³⁰¹ Srov. CÍSAŘ, O. *Politický aktivismus v České republice*, s. 37 – 39.

³⁰² Tamtéž, s. 37 – 38.

Transakční aktivismus je nejčastější formou protestních událostí organizované skupinou nebo organizací. „Nejpočetnější kategorii politických požadavků tvoří ekologie, životní prostředí a práva zvířat, následují lidská a občanská práva a svobody a požadavky týkající se veřejných politik.“³⁰³ Používají kulturní strategie jako výstavy, performance a festivaly, apelující na centrální a regionální orgány, veřejné mínění i instituce jiných států. Vyznačují se postmaterialistickými neekonomickými požadavky.

„Nový radikální aktivismus je nejvíce centralizovaným modelem.“³⁰⁴ Zde dominují nenásilné demonstrace s menší účastí se snahou oslovit veřejné mínění, politiky a mezinárodní organizace za účelem obhajoby lidských práv a boje proti ideologickým nepřátelům.

Nejčastější kategorií událostí je občanská mobilizace bez zapojení organizace nebo skupiny, kterou lze označit jako občanskou sebeorganizaci. Tyto události jsou svým rozsahem malé. „Je to nejvíce decentralizovaný typ aktivismu,“³⁰⁵ zaměřený na centrální i regionální instituce, sledující požadavky týkající se fungování národních institucí, soudního systému, Policie, enviromentální a veřejných politik.

Na 100 000 obyvatel u nás funguje zhruba 450 neziskových organizací. Zjistit ovšem v moderní společnosti počet všech neformálních uskupení, i díky technickému pokroku měnícímu formy sdružování, je nemožné. Ve srovnání se západními zeměmi je ovšem počet těchto organizací malý, například ve Francii funguje čtyřnásobek.³⁰⁶ Objem činnosti neziskových organizací „na hrubém domácím produktu je v České republice zhruba 1 %, kdežto v západních zemích více, maximum je to ve Spojených státech, kde je to mezi 5 až 10 %.“³⁰⁷

Ve více než jedné organizaci pracuje 23 % občanů. Podle údajů z roku 2006 je členem některé neziskové organizace zhruba 45 % dospělé populace.³⁰⁸

³⁰³ CÍSAŘ, O. *Politický aktivismus v České republice*, s. 38.

³⁰⁴ Tamtéž.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 39.

³⁰⁶ Srov. POTUČEK, M. *Nejen trh*, s. 64.

³⁰⁷ Tamtéž.

³⁰⁸ Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 79.

Pozitivně lze vnímat i další čísla. Dobrovolně pracuje zhruba třetina občanů, něco „přes polovinu občanů se účastní aktivit v obci nebo ve svém okolí.“³⁰⁹

Velký počet takových sdružení nemusí být pozitivní, nejen z důvodu existence takové organizace pro vlastní prospěch členů. Některá totiž mohou vznikat v reakci na ohrožení občanů, jako například organizace spotřebitelů nebo ekologů, upozorňujících na porušování zákonů nebo předpisů.

Pozitivní ovšem je, že se občané za tímto účelem dokáží sdružit. Problémem může být nedostatek finančních prostředků, které může bránit poskytovat potřebné služby, prosazovat své zájmy a rozvíjet schopnosti zaměstnanců.

Občanskou společnost u nás tvoří většinou malá sdružení občanů, kteří si volí vlastní individuální hodnoty a sdružují se stejně smýšlejícími.³¹⁰ Tato společenství proto mají menší dopad na členy i na společnost, důsledkem může být miniaturizace občanského společenství a morální individualismus.³¹¹

Česká občanská společnost se vyznačuje „mnoha silnými stránkami – silnou základnou občanů, úspěšným působením neziskových organizací v oblasti ochrany přírody, celkově pozitivním vztahem s veřejnou správou a každodenní praxí mnoha neziskových organizací. 47% občanů poskytlo v posledním roce materiální či peněžní dar některé neziskové organizaci. Stejný podíl občanů je členem neziskových organizací a polovina z nich je dokonce členem více než jedné. Občané jsou nejčastěji členy sportovních organizací, odborů, pěstitelských a chovatelských zájmových organizací nebo sborů dobrovolných hasičů.“³¹²

Občanská společnost je v tak České republice slabá ne v počtu občanských organizací, „ale především pokud jde o schopnost občanů vstupovat do veřejné sféry a ovlivňovat i kontrolovat procesy veřejného rozhodování.“³¹³ Ukazuje se, že v regionech s nízkou mírou participace a erozí místních společenství se občané spoléhají v těžkých situacích hlavně na stát, kdežto v místech s rozvinutou sítí

³⁰⁹ VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje* [online].

³¹⁰ Srov. FUKUYAMA, F. *Velký rozvrat*, s. 102.

³¹¹ Srov. tamtéž, s. 104.

³¹² VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje* [online].

³¹³ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 192.

neziskových organizací jsou právě ty jedním z pomocníků v obtížných životních situacích občanů.³¹⁴

„Většina jiných aktérů občanské společnosti v postavení respektovaných a silných partnerů zatím není, mimo odbory a hospodářskými či profesními svazy. Tyto profesní asociace mohou vytvářet protiváhu veřejné správy a kontrolovat ji. Ochránci přírody a ekologové se dokázali stát víc než jen ochránci přírody a zasazují se o práva občanů a monitorují rozhodování veřejné správy ve věcech životního prostředí. Organizace v sociální oblasti se dokázaly etablovat jako poskytovatelé potřebných sociálních služeb.“³¹⁵

5.4 Příslušnost české občanské společnosti

Podle údajů nadnárodních organizací vykazuje Česká republika v oblasti občanské společnosti zhruba stejné parametry jako ostatní středoevropské postkomunistické země. Howard identifikuje tři základní příčiny nízké participace v těchto zemích. „Je to dědictví nedůvěry v komunistické organizace, přetrvávání přátelských sítí a zklamání z postkomunistického vývoje. Formální a veřejná sféra byla vysoce politizovaná a kontrolovaná, lidé se mohli otevřeně vyjádřit pouze v úzkém kruhu přátel a rodiny.“³¹⁶

Podle porovnání advokační kapacity české občanské společnosti s ostatními postkomunistickými zeměmi, ve které se hodnotí právní prostředí, obraz v očích veřejnosti, finanční a organizační schopnosti, poskytování služeb a infrastruktura nestátního neziskového sektoru, je Česká republika ve stejné situaci jako Bulharsko a Slovensko, hůře než pobaltské státy a Polsko, ale lépe než Rumunsko, Maďarsko a Slovinsko.³¹⁷

³¹⁴ Srov. RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, s. 105.

³¹⁵ VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje* [online].

³¹⁶ STACHOVÁ, J. *Občanská společnost v regionech České republiky*. [online], s. 8.

³¹⁷ Srov. CÍSAŘ, O. *Politický aktivismus v České republice*, s. 26 – 27.

Velmi dobré umístění Bulharska a nejhorší Slovinsko však vzbuzuje otázky. Východoevropské občanské společnosti se podle „kritické interpretace zahraničního patronátu v důsledku západního financování zaplnily relativně formalizovanými a profesionalizovanými advokačními organizacemi“³¹⁸, které se přizpůsobily organizacím ve vlastních zemích, ale nejsou schopné zapojit občany do veřejného života. Organizace tohoto typu se neopírají o členskou základnu, ale jsou financovány externě, jsou vysoce profesionalizovány a věnují se spíše lobování a uplatňování vlivu. To potvrzuje i fakt, že největší organizace v České republice s výjimkou Českého svazu žen mají jen málo přes několik desítek profesionálních pracovníků.³¹⁹

Důvody občanské aktivizace jsou ovšem v každé zemi jiné. Poláci protestovali v letech 1989 – 1993 převážně z důvodů zlepšení životní úrovně, kdežto české protesty, sledované ovšem později, v letech 1993 – 2005, se týkaly postmaterialistických cílů spojované s novými sociálními hnutími.³²⁰ Vysloveně ekonomických požadavků bylo ve sledovaném období jen asi desetina, přičemž nejvíce bylo požadavků ekologických.³²¹

„Občané postkomunistických zemí, ve srovnání se západními, podstatně méně participují v občanském životě, méně často jsou členy dobrovolných organizací, rovněž dobrovolnictví jako takové je méně častým jevem. Nedůvěřují ostatním lidem, ani politickým autoritám a demokratickým institucím. Dědictvím totalitního režimu je nedůvěra ve státní instituce, ochota využívat sociální kapitál proti státu a přetrvávající silná důvěra v neformální vztahy.“³²²

³¹⁸ CÍSAŘ, O. *Politický aktivismus v České republice*, s. 91.

³¹⁹ Srov. tamtéž, s. 126.

³²⁰ Srov. tamtéž, s. 57.

³²¹ Srov. tamtéž.

³²² STACHOVÁ, J. *Občanská společnost v regionech České republiky*. [online], s. 7.

5.5 Budoucnost české občanské společnosti

Jaký je další možný vývoj české občanské společnosti? Tendenci naší společnosti lze vidět na průzkumu, který srovnával roky 1991 a 2001, a zjistil, že u všech typů organizací došlo k poklesu členstva. Tento stav vysvětluje odlivem členů rozpuštěním masových organizací, ale i tomu, že naše společnost přeskočila variantu klasické občanské společnosti, a směřuje k profesionalizaci, která je na Západě současným trendem.³²³

Pro úspěšný rozvoj občanské společnosti je nutné budování otevřených institucí, které díky existenci formálních i neformálních mechanismů umožní začleňování občanů do politického procesu, naproti uzavřeným, které aktéry vylučují a jsou méně kontrolovatelné.³²⁴ V naší zemi, kde se stává korupce a klientelismus součástí systému, je ovšem otázkou, kdo prosadí vládu zákona, protože hrozí riziko, že „občané ve veřejných funkcích se budou snažit využít svého postavení, stejně jako kdokoli jiný.“³²⁵

Na to jakým směrem se bude česká občanská společnost rozvíjet, bude mít vliv i to, jak se podaří znovu navázat důvěru v přístupových bodech nebo nově vzniklým důvěřovat. To vyžaduje odpovědnost politiků, transparentnost institucí a vynutitelnost práva, podávání otevřených informací, vláda se musí vyznačovat „viditelným a otevřeným vztahem k veřejnosti a zajistit důsledné a znatelné oddělení ekonomické a politické sféry.“³²⁶

Do budoucna je nutno zlepšit průhlednost, kontrolu, profesionalizaci neziskových organizací.³²⁷ „V oblasti struktury by bylo potřeba: zvýšit počty lidí, kteří se účastní v aktivitách NNO a jsou jejich členy, dále posilovat dárcovství a dobrovolnictví, zlepšit schopnost komunikace a samoregulace uvnitř občanské společnosti samotné.“³²⁸ Je nadějně, že poskytování sociálně zdravotních služeb jsou oblasti, kde je občanská společnost nejaktivnější.

³²³ Srov. BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*, s. 84.

³²⁴ Srov. CÍSAŘ, O. *Politický aktivismus v České republice*, s. 75.

³²⁵ MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost*, s. 81.

³²⁶ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 208.

³²⁷ Srov. VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje*, s. 70.

³²⁸ *Jak vypadá česká občanská společnost po 15 letech rozvoje* [online].

Dá se očekávat vznik evropské a světové občanské společnosti, protože dnešní stát v globalizované době není schopen zajistit svou bezpečnost, sociální politiku a makroekonomickou regulaci. Je zapotřebí transformovat stát, který se sice vzdá své autonomie, ale spoluprací s ostatními může zvyšovat svou suverenitu.³²⁹

Bude se zřejmě rozvíjet sebeorganizace občanské společnosti, protože při stále více se zadlužujícím se státu může některé jeho funkce převzít nestátní organizace, například v oblasti solidarity.

Nadějí může být Sedláčkova hypotéza, která se sice týká ekonomické krize, ale může být platná i ve stavu krize společenské. Díky nepořádku lze totiž „dosáhnout vyšší úrovně řádu.“³³⁰ Krize jsou přirozenou součástí našeho bytí, ať individuálního nebo společenského. Podle Sedláčka neumíme přecházet z jednoho stupně na druhý, bez toho aniž bychom přešli krizí. Někdy je prostě doba dobrá a někdy doba zlá. I když se v době transformace propadáme do chaosu, i tehdy je nutné pokračovat, protože se v druhé části procesu stav opět obrátí k řádu.³³¹

Nadějí pro nás může být Švédsko, jehož zkorumpovaná veřejná správa byla na konci 19. století na pokraji rozkladu, nyní patří k zemím s nejnižší mírou korupce a nejvyšší mírou obecné důvěry nebo Spojené státy ve 30. letech 20. století a jejich současný stav.³³² Na těchto příkladech je vidět, že institucionální změny vedoucí k hodnotovým změnám ve společnosti možné jsou.

Dahrendorf „považuje otázku budování občanské společnosti a sociálních a kulturních předpokladů demokracie za proces, který bude trvat nejméně tři generace,³³³ což je období kompletní obměny generací majících s totalitním režimem osobní zkušenost.“³³⁴ Je ovšem otázkou, zda si mladá generace nepřisvojí nešvary starších generací, protože prostředí rodiny vytváří předpoklady pro rozvoj občanských postojů v pozdějším věku.³³⁵

³²⁹ Srov. MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost*, s. 53 – 54.

³³⁰ SEDLÁČEK, T. *Ekonomie dobra a zla*, s. 227 – 230.

³³¹ Srov. tamtéž, s. 229.

³³² Srov. MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost*, s. 83.

³³³ Zhruba 60 let.

³³⁴ MÜLLER, K. B. *Politická sociologie*, s. 192.

³³⁵ Srov. tamtéž, s. 201

Česká republika a její občanská společnost tedy bude vlastí sebevědomých jedinců, vzájemně si důvěřujících, jak říkal už Masaryk nejdříve za padesát let demokratického vývoje. Nejdůležitější je role rodiny, která „může poskytnout dětem pocit ontologického bezpečí, který je tak klíčový pro utváření sebe-vědomí dítěte a který je předpokladem rozvinutí jeho důvěry a otevřenosti v jiné a cizí.“³³⁶

Nadějí občanské společnosti jsou tedy mladí lidé, kteří nezažili totalitu. K tomu je nezbytné zapojovat tyto lidi do společnosti, překážkou ovšem může být velká nezaměstnanost, mladým se může odcizit společnost a hrozí tak uzavření do sebe nebo příklon k extremismu.

Nutností pro rozvoj občanské společnosti je demokratický stát, který u nás existuje, jsou garantovány základní občanské svobody, probíhá politická soutěž, je svoboda tisku, je možný přístup k informacím. Poměrně snadné je založit občanské sdružení, kritizovat vládu sice tyto organizace mohou, ale z obav před odmítnutím dotace tak nečiní.³³⁷ Lze říci, že současná česká společnost má dostatečný potenciál k dlouhodobému rozvoji, charakterizovanému participující občanskou společností, a to nejen díky stoupajícímu počtu neziskových organizací.

³³⁶ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost*, s. 209 .

³³⁷ Srov. VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje*, s. 43.

ZÁVĚR

Česká občanská společnost má v současnosti oproti minulým dobám jedinečnou možnost pro svůj rozvoj, protože neexistují žádná omezení v podobě nadvlády cizího státu nebo totalitního režimu, je vnitřně homogenní, protože neexistují velké národnostní menšiny, nic nebrání v cestě k právnímu státu, existuje tržní hospodářství a volnost občanského sdružování.

Existuje v České republice občanská společnost už v současnosti? Na tuto otázku z úvodu této práce není lehké odpovědět už jenom z toho důvodu, že samotný pojem občanská společnost je chápán různě. Proto jsme občanskou společnost charakterizovali na základě různých teoretických přístupů jako sféru, kde občan hledá a naplňuje své vlastní zájmy společně s ostatními, s vyloučením státu a trhu. Existuje tedy podle této definice v České republice občanská společnost?

Odpověď na tuto otázku nám může nabídnout část zabývající se českou současností, kde jsme si všimli toho, že se čeští občané sdružují se spoluobčany stejného smýšlení za společným cílem podle vlastních hodnot. Zásadní je ovšem skutečnost, že téměř polovina občanů je činná v některé neziskové organizaci, a účastní se dobročinných aktivit ve svém okolí. Na základě tohoto faktu lze říci, že v České republice občanská společnost existuje, přestože je otázkou nakolik nedůvěra mezi lidmi navzájem, a lidmi a institucemi brání jejímu rozvoji.

Toto zatížení zkušeností socialistické totality, kdy stát systematicky ničil důvěru a horizontální vztahy mezi lidmi, kteří vyhledávali hlavně prospěšné vztahy, nebude zřejmě jednoduché překonat. Zvláště pokud jsou zde další potencionální hrozby, například v podobě silných skupin, ať už politických nebo průmyslových, které mohou chtít obcházet demokratický proces.

Sebevědomý občan jako spolutvůrce prostředí, ve kterém žije, může společně s ostatními občany převzít odpovědnost za sebe i své okolí. Zatím to tak často není. Díky tomu se v občanské společnosti prosazují profesionální organizace, z jejichž strany může hrozit ohrožení občana, spíše než jeho ochrana. Mezi těmito

organizacemi a lobbistickými skupinami, které ovlivňují politiky, pak není žádný rozdíl, protože obě chtějí prosazovat své zájmy.

Přesto má naše občanská společnost dobrý potenciál díky velkému počtu lidí ochotných zapojit se dobrovolně činnosti ve svém okolí. Pozitivně lze hodnotit i různorodost neziskových organizací, jejich význam v oblasti protidrogové prevence nebo ochrany přírody a schopnost postarat se o velkou část znevýhodněných osob. Můžeme samozřejmě vnímat místní odlišnosti, někde může být občanská pospolitost velice aktivní, jinde slabá, ale pokud vezmeme českou občanskou společnost jako celek, můžeme říci, že je funkční. Nezáleží přitom tolik na počtu organizací, ba ani na procentech lidí, kteří se do jejich činnosti zapojují. Důležitá je jejich motivace a schopnost se domluvit s ostatními spoluobčany.

Pro to, aby občanská společnost plnila své funkce, je důležité, aby byla doplněna marginalizovanými skupinami, jako jsou Romové, a zbavila se poddanské kultury, kdy občané často berou prostředí, ve kterém žijí, jako výsledek příkazů shora, které sami nemohou změnit. Při hodnocení české občanské společnosti je důležité si uvědomit, že občanská společnost nespočívá v udržování nějakého konceptu dobra, ale v respektování pravidel v prosazování zájmů uprostřed jejich střetů.

Pokud chceme najít odpověď na otázku, který z obou prezidentů má na současnou podobu občanské společnosti větší vliv, pak nelze jednoznačně odpovědět. Vzhledem k tomu, že u nás téměř nikdy v historii neexistovala klasická západní občanská společnost je zřejmé, že až čas ukáže, kterým směrem se naše společnost vydá. Už dnes ovšem můžeme říci, že v západní Evropě se prosazuje spíše Lockův model s existencí občanské společnosti a důrazem na ochranu jednotlivce, která nemá sílu soupeřit s vládou.

Pokud se ovšem blíže podíváme na obě koncepce, současná společnost má nyní blíž ke Klausově liberálnímu pojetí s důrazem na individualitu člověka, spíše, než k Havlově společnosti naplněné morálkou. Může se tedy zdát, že vítězí pojetí Václava Klause, zdůrazňující aktivity jedince a jeho sdružování s ostatními za vlastními cíli.

Havlovi snahy o budování občanské společnosti shora sice nevychází, ale jeho obavy, které měl z nadměrného vlivu politických stran v různých sférách života a korupce či klientelismus se dnes potvrzují jako oprávněné. Je ovšem otázkou, jak by případná rozvinutá a s vládou soutěžící občanská společnost situaci v české společnosti zlepšila, a to i vzhledem k tomu, že nikde taková společnost neexistuje, i fakt, že socialismus stále ještě trochu působí v každém, kdo tuto dobu zažil a projevuje se vyhledáváním výhod a prospěšných styků. Z tohoto důvodu lze předpokládat, že se sami občané nemusí chovat o moc lépe, než ti, kteří tuto zemi vedou nyní.

Ačkoliv se česká občanská společnost přibližuje pojetí Václava Klause, je podle něj přesto nebezpečná, a to díky některým nevládním organizacím požadujícím nahrazení demokracie jiným mechanismem, jinak řečeno převzetí funkcí státu nevládními organizacemi. Je pravdou, že někteří aktivisté vkládají energii do zájmových skupin, přes které prosazují svůj zájem. Může to být také díky tomu, že lidé nevěří, že politici řešící hlavně svoje zájmy dokáží najít řešení vážných otázek.³³⁸

Lze také s Václavem Klausem polemizovat o tom, že tam, kde jsou slabé infrastruktury státu, nastoupí na jejich místo vždy někdo jiný, ať už se jedná o nevládní organizace nebo kriminální skupiny. Václav Klaus také nevidí jako nebezpečné chování různých lobby, ať už zbrojních nebo průmyslových vzhledem k politikům a následky tohoto tlaku, například v podobě silně předražených státních zakázek nebo ekologická zátěž ostravské aglomerace, která vykazuje nejhorší parametry na evropském kontinentě, porušující dokonce ústavou zaručená práva občanů na dobré prostředí, ve kterém žijí.³³⁹ Tento vliv různých skupin se v současné České republice zdá být daleko nebezpečnější pro obcházení demokratického procesu v České republice, než nebezpečí *NGO-ismu*.

Tento spor můžeme vidět také z hlediska, že Havel správně vidí ideál společnosti, Klaus zase motivaci lidí. V praxi se oba doplňují, tak jako se doplňuje slabší a silnější pojetí občanské společnosti, kdy city k demokracii jsou nutné

³³⁸ Srov. GIDDENS, A. *Unikající svět*, s. 95.

³³⁹ Srov. RADOVÁ, M. Vzduch v Ostravě je podobně škodlivý jako v Pekingu. *iDNES.cz* [online].

v přelomových dobách, jako byl listopad 1989 a sdružování za vlastními zájmy jako každodenní realita.

Na závěr je nutné ještě dodat, že současný stav občanské společnosti sice oba silně ovlivňovali, ale spíše než výsledkem vlivu obou mužů je to důsledek vývoje od komunismu k demokracii jak ukazuje naše příslušnost k postkomunistickým zemím. Havlův a Klausův vliv je spíše v ideové, než v praktické rovině, a to je nepochybně správně. Občanskou společnost tvoří svobodní jedinci, kteří si v současnosti mohou svobodně zvolit, s jakým cílem se budou sdružovat. Musíme si také uvědomit, že občanská společnost nebude o nic horší nebo lepší než občané, kteří ji tvoří.

Seznam literatury

Centesimus annus: Encyklika Jana Pavla II. In *Sociální encykliky (1891–1991)*. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80–7113–154–7.

Quadragesimo anno: Encyklika Pia XI. In *Sociální encykliky (1891–1991)*. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80–7113–154–7.

Pokoj a dobro: List k sociálním otázkám v České republice. Praha: Sekretariát české biskupské konference, 2000. Bez ISBN

ALAN, J, RUPNIK, J. Češi, střední Evropa a Evropa: Druhý dialog s Jacquesem Rupnikem. In ALAN, J. *Dialogy o občanské společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, s. 234-245. ISBN 80-85850-07-9.

BROKL, L. *Hledání občanské společnosti*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2002. ISBN 80-86729-00-1.

CÍSAŘ, O. *Politický aktivismus v České republice: Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-168-0.

FRIČ, P. Korupční klima v ČR. In FRIČ, P., et al. *Korupce na český způsob*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství G plus G, 1999. s. 73-115. ISBN 80-86103-26-9.

FUKUYAMA, F. *Velký rozvrat. Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. 1. vydání. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1438-1.

GIDDENS, A. *Důsledky modernity*. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-15-6.

GIDDENS, A. *Unikající svět*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-91-5.

HABERMAS, J. *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia, 2000. ISBN 978-80-7007-134-2.

HAVEL, V. *1999 – 2003*. Praha: Paseka, 2003. ISBN 80-7185-552-9.

HAVEL, V. *Letní přemítání*. Praha: Odeon, 1991. ISBN 80-207-0330-6.

HAVEL, V. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, ISBN 80-7106-005-5.

HVÍŽĎALA, K., ŠVEJNAR, J. *Kam kráčíš, Česko?* 1. vydání. Praha: Rybka Publisher, 2008. ISBN 80-87067-71-7.

CHVÁLA, B. a kol. *Je Česká republika právním státem?* Praha: Společnost 2001, 1993, bez ISBN.

JENÍK, Z. O Bibli svobodné tržní demokracie, cílech a konceptu semináře. In JENÍK, Z., KREJČÍ, J. *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století: Sborník statí z mezioborového semináře konaného ve dnech 16. a 17. května 2003 v Krnově*. Opava: Libor Martinek, Literature & Sciences, 2003, s. 18-21. ISBN 80-902981-4-1.

JIRÁSEK, Z. Historické kořeny české občanské společnosti. In JENÍK, Z., KREJČÍ, J. *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století: Sborník statí z mezioborového semináře konaného ve dnech 16. a 17. května 2003 v Krnově*. Opava: Libor Martinek, Literature & Sciences, 2003, s. 102-106. ISBN 80-902981-4-1.

KLAUS, V. *Občan a obrana jeho státu*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002. ISBN 80-86547-12-4.

KLAUS, V. *Obhajoba zapomenutých myšlenek*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-0645-1.

KLÍMA, M. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Dotisk 1. vydání. Praha: Radix, 2003. ISBN 80-86031-13-6.

KREJČÍ, J. Úvodní slovo. In JENÍK, Z., KREJČÍ, J. *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století: Sborník statí z mezioborového semináře konaného ve dnech 16. a 17. května 2003 v Krnově*. Opava: Libor Martinek, Literature & Sciences, 2003, s. 8-11. ISBN 80-902981-4-1.

MÁCHA, P. Netolerantní občanská společnost aneb občanská společnost ve světě rozmanitosti. In JENÍK, Z., KREJČÍ, J. *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století: Sborník statí z mezioborového semináře konaného ve dnech 16. a 17. května 2003 v Krnově*. Opava: Libor Martinek, Literature & Sciences, 2003, s. 69-73. ISBN 80-902981-4-1.

MÜLLER, K. jr. *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska*. 1. vydání. Praha: Triton, 2002. ISBN 80-7254-232-X.

MÜLLER, K. B. *Evropa a občanská společnost. Projekt evropské identity*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-86429-84-7.

MÜLLER, K. B. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. 1. vydání. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-380-2.

MÜLLER, K. Česká občanská společnost: Předpoklady a problémy. In HRUBEC, M. *Demokracie, veřejnost a občanská společnost*. 2. vydání. Praha: Filosofia, 2004. s. 233-251. ISBN 80-7007-211-3.

NOVÁČEK, P. *Křižovatky budoucnosti. Směřování k udržitelnému rozvoji a globálnímu řízení*. Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86103-27-7.

NOVÁK, M. *Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století*. 1. vydání. Brno: Masarykova universita, Mezinárodní politologický ústav. 2008. ISBN 978-80-210-4437-1.

PEHE, J. Veřejnost jako forma občanské společnosti. In JENÍK, Z., KREJČÍ, J. *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století: Sborník statí z mezioborového semináře konaného ve dnech 16. a 17. května 2003 v Krnově*. Opava: Libor Martinek, Literature & Sciences, 2003, s. 65-68. ISBN 80-902981-4-1.

PEHE, J. *Vytunelovaná demokracie*. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-1001-7.

POTŮČEK, M. *Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-26-5.

RAKUŠANOVÁ, P. *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*. 1. vydání. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7330-122-4.

REED, Q. Korupce v privatizaci českou cestou. In FRÍČ, P., et al. *Korupce na český způsob*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství G plus G, 1999, s. 159-204. ISBN 80-86103-26-9.

REED, Q. Politická korupce v postkomunistické společnosti. In FRIČ, P., et al. *Korupce na český způsob*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství G plus G, 1999, s. 116-158. ISBN 80-86103-26-9.

SEDLÁČEK, T. *Ekonomie dobra a zla. Po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství 65. pole, 2009. ISBN 978-80-903944-3-8.

STALKER, P., DE ALCÁNTARA, C. Civil society and service delivery. In UTTING, P. *Visible Hands : Taking Responsibility for Social Development*. Geneva: An UNRISD Report, 2000, s. 92-97. ISBN 92-9085-032-9.

STRNADOVÁ, L. *Současné podoby občanské společnosti: Kritická perspektiva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-80-7380-081-9.

STULÍK, D. Stav občanské společnosti v zemích EU a možnosti jejího rozvoje v ČR po vstupu do EU. In JENÍK, Z., KREJČÍ, J. *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století : Sborník statí z mezioborového semináře konaného ve dnech 16. a 17. května 2003 v Krnově*. Opava: Libor Martinek, Literature & Sciences, 2003, s. 43-49. ISBN 80-902981-4-1.

TABERY, E. *Vládeme, nerušit: Opoziční smlouva a její dědictví*. 2. vydání, Praha: Respekt Publishing, 2008. ISBN 978-80-903766-3-2.

TŘEŠTÍK, D. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2005. ISBN 80-7106-786-5.

TŘEŠTÍK, D. *Češi. Jejich národ, stát a pravdy v transformaci: Texty z let 1991 – 1998*. 1. vydání. Brno: Doplněk, 1999. ISBN 80-7239-013-9.

VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje. Zpráva z projektu CIVICUS Civil Society Index pro Českou republiku*. 1. vydání, Brno: CERM, 2005. ISBN 80-7204-379-X.

VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky. Historie a současnost*. 2. vydání. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-337-6.

ZEMAN, M. *Varovná diagnostika: Kniha, která v roce 1991 nevyšla*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Horizont, 1998. ISBN 80-7012-095-9.

ŽÁK, V. Ke stavu české občanské společnosti po listopadu 1989. In JENÍK, Z., KREJČÍ, J. *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století: Sborník statí z mezioborového semináře konaného ve dnech 16. a 17. května 2003 v Krnově*. Opava: Libor Martinek, Literature & Sciences, 2003, s. 140-149. ISBN 80-902981-4-1.

ŽALOUDEK, K. *Encyklopedie politiky*. 1. vydání. Praha: Libri, 1996. ISBN 80-85983-11-7.

Internetové zdroje

Jak vypadá česká občanská společnost po 15 letech rozvoje [online]. ECONNET/NROS. 2000, 30. 5. 2005 [cit. 2009-07-03]. Dostupný z WWW: <<http://zpravodajstvi.ecn.cz/index.stm?x=237292>>.

Ústava České republiky [online]. Praha: Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky, 1992. Dostupný z WWW: <<http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>>.

BĚLOHOUBEK, I. Globální občanská společnost: média, síť a měkká síla. *Revue pro média : Časopis pro kritickou reflexi médií* [online]. 2005, 12-13, [cit. 2010-03-20]. Dostupný z WWW: <ss.muni.cz/rpm/Revue/.../RPM-12-23-belohoubek_globobcanskapol.pdf>.

BROKL, L. Občanská společnost a stát:. In MACH, P, CHMAITILLIOVÁ, D. *Postdemokracie, hrozba nebo naděje? Sborník textů*. 1. vyd. Praha: CEP, 2005, s. 47-59. Dostupný z WWW: <<http://cepin.cz/docs/dokumenty/sbornik48.pdf>>. ISBN 80-86547-48-5. ISSN 1213-3299.

HAVEL, V. *Projev na sympóziu: Myšlenky Václava Havla a koncept občanské společnosti* [online]. Praha: Eliášův plamen, 1999 , 26. 10. 2008 [cit. 2009-07-03]. Dostupný z WWW: <http://klub.vlastenci.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=23&Itemid=17>.

KLAUS, V. NGO-ismus, nikoli jednotlivé nevládní organizace, považují za nebezpečí pro naši svobodu:. In MACH, P, CHMAITILLIOVÁ, D. *Postdemokracie, hrozba nebo naděje? Sborník textů*. 1. vyd. Praha: CEP, 2005, s. 77-80. Dostupný z WWW: <<http://cepin.cz/docs/dokumenty/sbornik48.pdf>>. ISBN 80-86547-48-5. ISSN 1213-3299.

MASLOWSKI, N. *Občanská společnost a její nepřátelé. Diskurz československého disentu 1969 - 1989* [online]. Praha: CEFERS, 2004 [cit. 2004-04-07]. Dostupný z WWW: <http://www.sds.cz/docs/prectete/epubl/nma_osaj.htm>.

NOVÁK, M. Strany a stranické systémy v éře globalizace. In *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: globální svět, evropská integrace a české zájmy*. [online]. 7.12.2000 [cit. 2010-03-20]. Dostupné z WWW: <http://veda.fsv.cuni.cz/konf_sem/globalni_svet/GS_prispevky/gs_pol_novak.htm>.

PITHART, P. *Občanská společnost v České republice v roce 2000* [online]. 1999 , 15. 8. 2000 [cit. 2009-07-06]. Dostupný z WWW: <http://www.pithart.cz/archiv_textu_detail.pp?id=38>.

POTŮČEK, M. *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku* [online]. Praha: Centrum pro sociální a ekonomické strategie, 2002 [cit. 2007-08-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.martinpotucek.cz/download/books/pruvodce.pdf>>

POVOLNÝ, M. *Civil Society, the State, and Political Culture*. [online]. 2000 [cit. 2010-03-19]. Dostupný z WWW: <www.svu2000.org/conferences/26.doc>.

RADOVÁ, M. Vzduch v Ostravě je podobně škodlivý jako v Pekingu. *iDNES.cz* [online]. 21. 7. 2009 [cit. 2009-02-22]. Dostupný z WWW: <http://zpravy.idnes.cz/vzduch-v-ostrove-je-podobne-skodlivy-jako-v-pekingu-fhj-/domaci.asp?c=A090721_133727_praha_itu>.

STACHOVÁ, J. *Občanská společnost v regionech České republiky*. [online]. 2005, 2006 [cit. 2009-07-02]. Dostupný z WWW: <http://www.muweb.cz/www/issks/PGS/konfer05_2005%5Ctexty1%5Cstachova_civilsociety1.pdf>.

VILÍMEK, T. *Občanská společnost a její význam v období pražského jara* [online]. 2009 [cit. 2009-07-02]. Dostupný z WWW: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0802-006-017.pdf>>.

VAJDOVÁ, T. *Česká občanská společnost 2004: po 15 letech rozvoje* [online]. NROS, Euractiv.cz. 2004, 6. 5. 2005 [cit. 2009-07-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.euractiv.cz/socialni-politika/analyza/esk-obansk-spolenost-2004-po-15-letech-rozvoje>>.

Abstrakt

ŠTREJBAR, P. *Spor o charakter občanské společnosti v českém kontextu*. České Budějovice 2010. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologické a sociální etiky. Vedoucí práce R. Míčka.

Klíčové pojmy: Občanská společnost / česká občanská společnost / spor o občanskou společnost / koncepce občanské společnosti / česká společnost, Václav Havel, Václav Klaus, historie české občanské společnosti, současnost české občanské společnosti.

Práce se zabývá podobou současné občanské společnosti v České republice na základě klasických a současných koncepcí. Je objasněn význam, podmínky a další aspekty občanské společnosti umožňující vystihnout tuto problematiku. Popis historie české občanské společnosti má za úkol objasnit z čeho ta současná vychází, od počátků občanské společnosti v Evropě, přes její zrod v českých zemích, až po charakteristiku porevoluční občanské společnosti.

Ústřední část práce tvoří názory Václava Havla a Václava Klause jako hlavních aktérů diskuze o občanské společnosti v České republice a porovnání jejich pojetí. Analýza současné české občanské společnosti má za úkol určit podobu občanské společnosti v České republice a její charakteristiky a souvislosti, ve kterých existuje i v komparaci s názory obou hlavních osobností. Jsou popsány silné a slabé stránky české občanské společnosti a její budoucí možné ohrožení i perspektivy.

Abstract

A dispute about the character of civil society in the Czech context

Key words: Civil society / Czech civil society / dispute about civil society / concept of civil society / Czech society, Václav Havel, Václav Klaus, history of Czech civil society, the present of Czech civil society.

The paper deals with the current form of civil society in the Czech Republic on the basis of classic and contemporary concepts. The importance, conditions and other aspects of the civil society are explained, which can help in describing these problems. A description of history of the Czech civil society should show on which its present form is based since the beginnings of civil society in Europe via its origin in the Czech Lands up to characteristics of the civil society after the revolution.

The main part of the paper includes opinions of Václav Havel and Václav Klaus as principal participants in the discussion on civil society in the Czech Republic and comparison of their concepts. The analysis of the contemporary Czech civil society should define the form of civil society in the Czech Republic and its characteristics and circumstances even in comparison with both the leading personalities' views. Both strong and weak points of the Czech civil society are described as well as its future potential dangers and prospects.